MBSTS · İhtisas

ders notları

Din Sosyolojisi

Kurucular · Kuramlar · Sekülerleşme · Dindarlık · Türkiye'de din sosyolojisi

Ders: .....

Dönem: .....

Konu anlatımı, şemalar, tablolar ve sınav notları.

Kırmızı: tarih · Sarı: mutlaka bil · Kutular: dikkat ve hatırlatmalar

Tedris Pro uygulaması Google Play'de · tedrispro.com.tr

İçindekiler

 Din Sosyolojisi 4

 Din Sosyolojisinde Kullanılan Yöntem ve Teknikler 6

 Din Sosyolojisi Tarihi 8

 İslam Dünyasında Din Sosyolojisi 17

 Türkiye'de Din Sosyolojisi 21

 Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisi 23

 Cumhuriyet Dönemi Din Sosyolojisi 25

 Dine Sosyolojik Bakış 27

 Dinî Tecrübenin İfade Şekilleri 28

 Dinin Toplumsal İşlevleri 29

 Sosyolojik Din Teorileri 31

 Toplumsal Değişme ve Din 35

 Toplumsal Değişim Kuramları 36

 Toplumsal Değişim-Din Etkileşimi 38

 Küreselleşme ve Din 39

 Din, Devlet ve Siyaset 40

 Dinî Gruplar Sosyolojisi 42

 Sorulardan Gelenler 44

Yeni Dinî Hareketler 48

Hızlı Tekrar 52

DİN SOSYOLOJİSİ

Kurucular ve kuramlar · İslam dünyasında ve Türkiye'de din sosyolojisi · Toplumsal değişme · Küreselleşme ve sekülerleşme · Dinî gruplar · Yeni dinî hareketler

Din Sosyolojisi

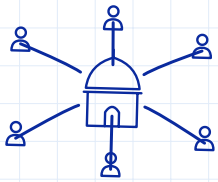

Bu ünite, dinin toplum hayatındaki yerini bilimsel yöntemlerle inceleyen din sosyolojisinin temel çerçevesini kurar: sosyoloji nedir, din sosyolojisi neyi inceler, hangi amaçla ve hangi bilim anlayışıyla çalışır? Sınavlarda bu kısımdan çoğunlukla "terimi ilk kim kullandı, disiplini kim kurdu" tarzında isim–kavram eşleştirmeleri sorulur.

Sosyolojinin temel özellikleri

- *Sosyoloji adını ilk kez kullanan ve bu bilimi adlandıran düşünür* **Auguste Comte**'*tur.*
- *Sosyoloji, felsefenin toplum olaylarını düşünme konusu yapmasından doğmuş, zamanla ayrı bir bilim hâline gelmiştir.*
- *İnceleme alanı insan topluluklarıdır; odakta tek tek bireyler değil, toplumsal olgular ve ilişkiler bulunur.*
- *Olması gerekeni söylemez, var olanı anlatır: yani normatif değil, nesnel (objektif) bir bilimdir.*
- *İktisat, hukuk, siyaset bilimi gibi alanlar toplumun tek bir yüzüne bakarken sosyoloji toplumu bir bütün olarak ele alır.*

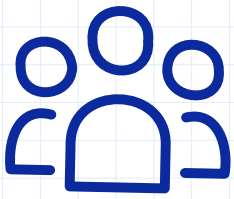

Toplum bir bütündür

Din sosyolojisi nedir?

Din sosyolojisi, sosyolojinin kavram ve yöntemlerini din alanına uygulayan özel bir sosyoloji dalıdır. Dinlerin inanç sistemlerini, ibadet biçimlerini, kurumlarını, dinî grup ve cemaatleri; bunların hangi toplumsal şartlara bağlı olarak nasıl değiştiğini araştırır. Ayrı bir bilim dalı olarak bağımsızlığını XX. yüzyılın başında kazanmıştır.

- *Özel bir dal adı olarak din sosyolojisi terimini ilk kullanan kişi olarak* **Émile Durkheim** *gösterilir.*
- *Gerçek anlamda (sistematik ve bağımsız) din sosyolojisinin kurucusu* **Max Weber** *kabul edilir.*
- **Weber**'*e göre din sosyoloğunun işi dinin özünü, kaynağını ya da dinî hükümlerin doğru olup olmadığını tartışmak değildir. Onun görevi, dinle öteki toplumsal kurumlar (ekonomi,*

siyaset, aile...) arasındaki karşılıklı etkileşimi ve dinî inançtan doğan toplumsal davranışları incelemektir.

- Din sosyolojisinin çıkış noktası şudur: Din önce tek tek insanların bilincinde yer eder; fakat orada kalmaz, bireylerin üstüne çıkar, toplumsal bir nitelik kazanarak nesnelleşir ve böylece toplum hayatını etkiler.
- Örnek: İslâm'da vahiy önce Hz. Muhammed'e hitap etmiş, onun yaşadığı dinî tecrübe başkalarına aktarılarak paylaşılmış ve bir topluluğun ortak hayatına dönüşmüştür.

Din nasıl toplumsallaşır?

Bilinçte doğar → **Toplumsallaşır** → **Nesnelleşir** → **Toplumu etkiler**

Örnek: vahiy → Hz. Muhammed'in dinî tecrübesi → başkalarıyla paylaşım → topluluğun ortak hayatı

Din sosyolojisinin konusu ve amacı

Konusu
- Din ile toplum arasındaki sorunlar
- Din–toplum ilişkilerinde karşılıklı etkileşim

↔

Amacı
- Dinin toplumdaki rolünü anlaşılır kılmak
- Dinin insanlık tarihindeki önemini ve etkisini çözümlemek
- Dinî alanı biçimlendiren güç ve etkenleri ortaya koymak

Genel ve özel din sosyolojisi

Genel din sosyolojisi
- Bütün dinleri karşılaştırarak genel sonuçlara ulaşmaya çalışır
- Dinin toplumla ilişkisini evrensel düzeyde ele alır

↔

Özel din sosyolojisi
- Tek bir dinin, mezhebin veya dinî grubun doğuşunu, gelişimini ve örgütlenmesini inceler
- Örnek: Hristiyanlık sosyolojisi, Yahudilik sosyolojisi, İslâm sosyolojisi

Sosyolojik Bilim Anlayışları

Sosyologlar toplumsal gerçekliği nasıl tanımladıklarına göre üç ana bilim anlayışına ayrılır. Bu ayrım, ileride göreceğiniz nicel–nitel yöntem ayrımının da temelidir.

Anlayış	Toplum modeli	Temel iddia
Pozitivist sosyal bilim	Doğal model	Toplumsal gerçeklik doğadaki gerçeklikten özünde farklı değildir; onu da değişmez yasalar yönetir. Bu yasalar bulunursa geleceğe dair öngörüde bulunmak ve toplumsal olayları denetlemek mümkün olur.

Anlayış	Toplum modeli	Temel iddia
Yorumlayıcı (hermeneutik) sosyal bilim	Sembolik model	Toplumsal gerçekliği anlamlı insan eylemleri kurar. Eylemler anlam taşıdığı için bir nesne gibi dışarıdan açıklanamaz, anlaşılması gerekir. Anlayıcı-açıklayıcı yöntemin öncüsü **Max Weber**'dir.
Eleştirel sosyal bilim	Çatışmacı model	Toplumsal gerçeklik çelişkili ve çatışmalıdır; asıl gerçek, görünenin ardında saklı olandır. Sosyolog görüneni aşıp bu yapıları açığa çıkarmalıdır.

İpucu "Anlayıcı sosyoloji" veya "anlam" kelimesi geçen bir soruda aklınıza önce Weber gelsin; "yasa, öngörü, kontrol" kelimeleri pozitivizme (Comte) işaret eder.

Özet: kim, ne, ne zaman?

Sosyoloji terimi
Comte

Din sosyolojisi terimi
Durkheim

Gerçek anlamda kurucu
Weber

Bağımsız dal
XX. yüzyılın başında doğdu

Weber'e göre görev
Din ile diğer kurumlar arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemek

Din Sosyolojisinde Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Din sosyolojisi, ilâhiyat bilimlerinin yöntemleri yanında genel sosyolojinin araştırma yöntemlerini de kullanır. Temelde yapılan iş, dinî olguyu tasvir etmek (vasıflamak) ve gözlemlemektir. Önce iki terimi ayırmak gerekir:

- Yöntem (metot): Bir hedefe ulaşmak için izlenen yol, süreç ve sistemin bütünüdür.
- Teknik: Seçilen yönteme göre belirlenen somut bilgi toplama aracıdır (anket formu, görüşme, gözlem vb.).

Din sosyolojisinin başlıca işlemleri

Gözlemleme → **Karşılaştırma** → **Açıklama**

Temelde yapılan iş: dinî olguyu tasvir etmek (vasıflamak) ve gözlemlemek

Nicel ve nitel araştırma

Nicel yöntem
- Dayanağı pozitivist epistemoloji
- Sayısal veri toplar, istatistikle çözümler, genellemeye ulaşmak ister
- Teknikleri: anket (soru kâğıdı), görüşme (mülâkat), sosyometri, deney, gözlem

↔

Nitel yöntem
- Dayanağı yorumlayıcı epistemoloji
- Anlama ve anlamlara odaklanır; sayıdan çok derinlik arar
- Teknikleri: derinlemesine görüşme, odak grup görüşmesi, yaşam öyküsü, monografi (örnek olay)

A) Başlıca Nicel Araştırma Teknikleri

Nicel teknikler

1 · Anket (soru kâğıdı)
Çok sayıda kişiye aynı soruların yöneltildiği standart form

2 · Görüşme (mülâkat)
Araştırmacının kişilerle yüz yüze soru-cevap yoluyla bilgi toplaması

3 · Sosyometri
Grup içi ilişkileri (kim kimi seçiyor, kimi dışlıyor) ölçer; **J. L. Moreno** ile anılır

4 · Deney
Değişkenler denetim altındayken sebep-sonuç ilişkisinin sınanması

5 · Gözlem
Toplumsal olgunun izlenmesi; ikiye ayrılır (aşağıdaki şema)

- Dolaylı (vasıtalı) gözlem: Geçmişe yöneliktir; belgeler aracılığıyla yapılır. Başvurulan üç tür malzeme vardır: sözlü gelenekler, yazılı belgeler, şekillenmiş anıtlar.
- Dolaysız (doğrudan) gözlem: Araştırmacı olguyu bizzat izler. Kendi içinde ikiye ayrılır:
  I. Yaygın gözlem: Geniş toplulukların dinî hayatı örneklem üzerinden incelenir; kapsam geniştir ama derinlemesine çözümleme yapılamaz.
  II. Yoğun gözlem: Küçük topluluklar üzerinde yapılır; dar ama derinlemesinedir.

Dolaylı mı, dolaysız mı?

Sosyal gözlemin türleri

Gözlem
nicel teknik

- **Dolaylı (vasıtalı) gözlem**
  belgelerle, geçmişe dönük · sözlü gelenek, yazılı belge, anıt
- **Dolaysız (doğrudan) gözlem**
  olgunun bizzat izlenmesi

- **Yaygın gözlem**
  geniş topluluk · örneklem · derinlik yok
- **Yoğun gözlem**
  küçük topluluk · derinlemesine

B) Başlıca Nitel Araştırma Teknikleri

Nitel yöntem yorumlayıcı bilim anlayışına dayanır. Burada amaç, insanların dinî davranışlarına yükledikleri anlamları kendi bakış açılarından kavramaktır.

Nitel teknikler

1 · Derinlemesine görüşme
Az sayıda kişiyle uzun, esnek ve ayrıntılı görüşme

2 · Odak grup görüşmesi
Küçük bir grubun, araştırmacının yönetiminde bir konuyu tartışması

3 · Yaşam öyküsü
Hayat hikâyesi üzerinden dinî tecrübenin ve değişimin izlenmesi

4 · Monografi (örnek olay)
Tek birimin (köy, cemaat, tarikat) her yönüyle ayrıntılı incelenmesi

Biliyor muydun? Türkiye'de din sosyolojisinin anket kullanan erken çalışmalarından biri, **Mehmet Taplamacıoğlu**'nun Ankara İlâhiyat Fakültesi dergisinde yayımladığı **Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi** 1962 adlı makalesidir.

Dikkat! Görüşme (mülâkat) nicel teknikler arasında sayılır; derinlemesine görüşme ise nitel tekniktir. Sorularda bu iki terim birbirinin yerine kullanılarak çeldirici yapılır.

Din Sosyolojisi Tarihi

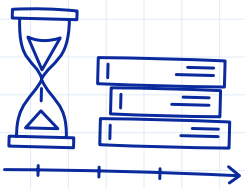

Din sosyolojisi XX. yüzyılda bağımsız bir bilim oldu; ama din–toplum ilişkisi üzerine düşünmek insanlık kadar eskidir. Bu ünitede İlk Çağ'dan başlayarak Orta Çağ'a, Aydınlanma'ya ve disiplini kuran modern düşünürlere uzanan çizgiyi izleyeceğiz. Sınavda en çok düşünür → yaklaşım → eser eşleştirmesi sorulur; ünite sonundaki tablo bunun için hazırlandı.

Din sosyolojisinin kilometre taşları

- **m.ö. 347** — **Eflatun'un ölümü**
  Devlet · Kanunlar
- **339/950** — **Fârâbî**
  erdemli şehir
- **808/1406** — **İbn Haldun**
  Mukaddime · ilm-i umran
- **1897** — **Durkheim, İntihar**
- **1904-05** — **Weber, Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu**
- **1912** — **Durkheim, Dinî Hayatın İlkel Biçimleri**
  aynı yıl Troeltsch'un kilise sosyolojisi
- **1931** — **Wach, Din Sosyolojisine Giriş**
  ilk sistematik deneme
- **1947** — **Mensching, Din Sosyolojisi**
- **1967** — **Berger, Luckmann ve Bellah**
  kutsal şemsiye · görünmeyen din · sivil din
- **1999** — **Berger sekülerleşme tezinden döner**
  Dünyanın Desekülerleşmesi

İlk Çağ ve Orta Çağ

- İnsanın ve toplumun bulunduğu her yerde din de bulunduğu için din üzerine düşünmek de insanlık tarihi kadar eskidir.
- İlk Çağ Yunan düşüncesinde din sosyolojisi bakımından en özgün fikirler **Eflatun**'a aittir. Bu görüşler **Devlet** ve **Kanunlar** adlı eserlerinde yer alır; onu ilk din sosyoloğu sayanlar bile vardır.
- Eflatun'a göre toplumdaki her bozulmanın kökünde dinsizlik ve inançsızlık yatar. Devlet buna karşı mücadele etmeli, gerekirse kanun çıkarmalıdır.
- Eflatun, insanı dinsizliğe sürükleyen maddeci felsefeye karşı ruhçu (spiritüalist) bir felsefe kurmayı önermiş; düşünce tarihinde ilk sağlam teoloji sistemini ortaya koyan kişi olarak anılmıştır.
- Sosyolojinin öncülerinden, hatta ilk kurucularından sayılan **Aristo** ise din hakkındaki görüşlerini daha çok metafizik ve psikolojik temellere dayandırmıştır.
- Hristiyan Orta Çağı'nda toplum düşüncesinin çerçevesini iki dünya görüşü belirler: mistik ve skolastik.
- **Saint Augustin, Tanrı Devleti**
  De civitate Dei; "Tanrı Sitesi" diye de çevrilir adlı eserinde mistik

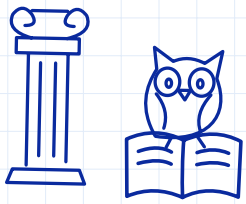

Eflatun: ilk din sosyoloğu mu?

görüşün toplum anlayışını anlatır.

- **Aquinolu Thomas**, **İlâhiyat Mecmuası** *Summa theologica* adlı eserinde skolastik toplum anlayışını kurar: toplumun dayanağı olan kanunları aklın ilkelerinden çıkarır ve aklın kurallarını İncil'in buyruklarıyla bağdaştırmaya çalışır.

Orta Çağ Hristiyan toplum görüşleri

Mistik görüş
- Temsilcisi: Saint Augustin
- Eser: **Tanrı Devleti** (De civitate Dei)

↔

Skolastik görüş
- Temsilcisi: Aquinolu Thomas
- Eser: **Summa theologica**
- Akıl ile İncil'i uzlaştırma çabası

Aydınlanma Dönemi

Tabiî (doğal) din

- Aydınlanma filozofları farklı coğrafyalardaki toplumların dinlerini incelemiş, bunları hem birbiriyle hem de Hristiyanlıkla karşılaştırmıştır.
- Bütün dinlerde ortak ve benzer unsurlar bulunduğu fikrinden yola çıkarak "tabiî (doğal) din" adı verilen felsefî-dinî bir akım başlatmışlardır.
- Tabiî din anlayışının ön kabulü şudur: Din ve Tanrı duygusu insanda doğuştan vardır; öyleyse vahye dayanmayan, akla ve bu doğal duyguya dayanan bir din kurulabilir.

Modern Dönem: Kurucular ve Kuramları

Din sosyolojisini bir bilim dalı olarak kuran isimler, aynı zamanda sosyolojinin kurucularıdır. Aşağıdaki kartlarda her düşünürün yaklaşımının adı, temel fikri ve eserleri bir arada verilmiştir.

Kurucuların hayat çizgisi

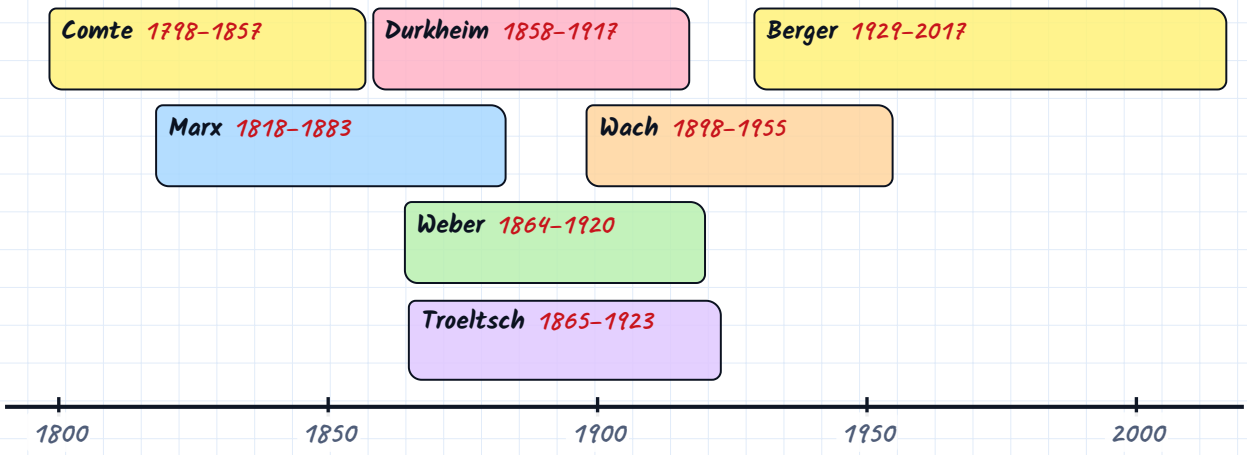

Auguste Comte Pozitivist din sosyolojisi · 1798–1857

- Sosyolojiyi iki kısma ayırır: sosyal statik (toplum düzeninin bilimi) ve sosyal dinamik (ilerlemenin bilimi). Her iki kısmın da merkezinde din vardır.
- Statik açıdan toplumu ayakta tutan üç temel kurum: aile, devlet ve din. Bunlar insan doğasından kaynaklanır; toplum hâlinde yaşayan insan için zorunludur ve ortadan kalkmaz.
- Üç hâl kanunu: İnsanlık düşüncesi sırasıyla teolojik, metafizik ve pozitif aşamalardan geçer.
- Vahye dayalı dinlerin geçerliliğini yitirdiğini ileri sürer ve yerine sevgi, düzen ve ilerlemeyi esas alan bir insanlık dini (pozitif din) önerir; böylece bir din kurucusu gibi davranır ve bu dinin ilmihalini de yazar.
- Eserleri: **Pozitif Felsefe Dersleri** 1830–1842, **Pozitif Politik Sistem** 1851–1854, **Pozitif Dinin İlmihali** 1852.

Comte'un üç hâl kanunu

İnsanlık düşüncesi bu üç aşamadan sırasıyla geçer.

Karl Marx Diyalektik (çatışmacı) din sosyolojisi · 1818–1883

- Durkheim ve Weber gibi Marx da dinin toplumsal bir süreç olduğunu; bilim, rasyonelleşme ve kalkınma ilerledikçe öneminin azalacağını düşünür.
- En bilinen sözü: "Din halkın afyonudur." Din, insanlara bu dünyadaki şartları değiştirmeye uğraşmamayı öğretir; mutluluğu ve ödülü öteki hayata erteler.
- Dinî değerler servet ve güç eşitsizliğini meşru gösterir; insanlara azla yetinmeyi ve baskıya boyun eğmeyi telkin eder.
- Marx'ın dini önemsiz sayıp bir kenara bıraktığı sanılır; oysa o, dinin statükoyu ve egemen sınıfların çıkarlarını koruduğunu düşündüğü için geleneksel biçimiyle ortadan kalkması gerektiğini savunur.
- Din hakkındaki görüşlerinde filozof **Ludwig Feuerbach**'ın etkisi belirgindir.

Max Weber Sistematik ve anlayıcı din sosyolojisi · 1864–1920

- Gerçek anlamda din sosyolojisinin kurucusu kabul edilir. Dinlerin doğruluğunu değil, günlük hayattaki siyasî, ekonomik ve ahlâkî davranışlara etkisini inceler.
- En ünlü eseri **Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu** 1904–1905; din sosyolojisi makaleleri üç ciltlik **Din Sosyolojisi Hakkında Makaleler** *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* adıyla toplanmıştır.
- Protestan (özellikle Kalvinist) iş ahlâkının disiplinli çalışmayı ve birikimi teşvik ettiğini, böylece kapitalizmin ruhu ile arasında manevî bir yakınlık bulunduğunu ileri sürer.
- Din ile ekonomi arasındaki ilişki tek yönlü değil, karşılıklıdır. Bu yüzden dinî olayları tek bir sebebe (ekonomiye) bağlayan Marx'ı yetersiz bulur.
- Konfüçyüsçülük, Taoizm, Hinduizm, Yahudilik ve Hristiyanlık üzerine çalışmış; İslâm'a ise yeterince yer ayırmamıştır.

Marx ve Weber: din ve toplum

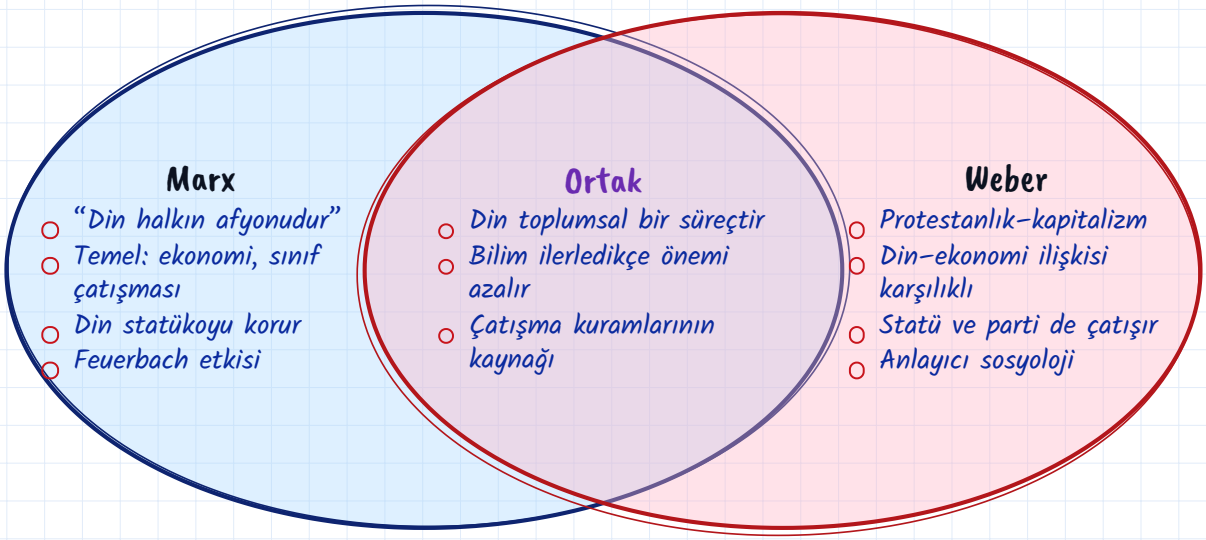

Émile Durkheim İşlevselci din sosyolojisi · 1858–1917

- Comte'un pozitivizminden etkilenmiştir. Dinin toplumsal yönünü öne çıkarır ve dinin özünü de başlangıcını da tamamen toplumsal şartlarla açıklar.
- **İntihar** 1897 adlı eserinde intiharı bireysel-psikolojik bir olay olmaktan çıkarıp toplumsal bir olgu olarak inceler; dinî inanç ve hayatın intihar oranlarıyla ilişkisini tartışır.
- **Dinî Hayatın İlkel Biçimleri**
  1912; Türkçede "Dinî Hayatın Başlangıç Şekilleri" adıyla da anılır adlı eserinde insanın kendisi ve dünya hakkındaki ilk düşüncelerinin kaynağının din olduğunu savunur.
- Dinlerin evriminden çok dinin kökeni sorusuyla ilgilenir. Ona göre din totemizm şeklinde başlamıştır ve kaynağı toplumun kolektif vicdanıdır: insanların kutsal diye taptığı şey aslında toplumun kendisidir.
- Din tanımının merkezinde kutsal–kutsal olmayan (profan) ayrımı vardır.
- Yaklaşımı tamamen seküler olmakla birlikte hiçbir dini "yanlış" ilan etmez; ilâhiyatı, toplumun sembolik bir dille ifade edilmiş biçimi olarak yorumlar.

⚠ **Dikkat!** Durkheim'ın din sosyolojisi, verilerini ilâhî ve evrensel dinlerden değil, sınırlı topluluklara ait totemizmden ve etnolojik malzemeden aldığı için bir "ilkel dinler sosyolojisi" olarak eleştirilir. Weber ve izleyicileri ise din sosyolojisini canlı toplumların dinî hayatına yöneltmiştir.

Ernst Troeltsch Kilise sosyolojisi · 1865–1923

- Weber'in arkadaşıdır; Weber'in çalışmalarına ilk önemli katkı ondan gelmiş, eksiklerini tamamlamıştır.
- Bütün çalışmalarını Hristiyanlığın tarihî sosyolojisine ayırdığı için özel din sosyolojisinin örneğini vermiştir.
- Temel eseri: **Hristiyan Kilise Gruplarının Toplumsal Doktrini**
  Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, 1912; Türkçe kaynaklarda "Hristiyan Kiliselerinin Sosyal Öğretileri" diye de geçer.
- Dinî örgütleri kilise ve sekt (tarikat) tipleri üzerinden karşılaştıran tipolojisiyle tanınır.

Joachim Wach Tipolojik (sistematik) din sosyolojisi · 1898-1955

- **M. Weber**'in öğrencisi ve izleyicisidir; Almanya'daki anlayıcı sosyoloji geleneğine bağlıdır. Sistematik ve tarihî din sosyolojisinin ilk denemesi onundur.
- Eserleri: **Din Sosyolojisine Giriş** *Einführung in die Religionssoziologie, 1931* ve **Din Sosyolojisi** *Sociology of Religion, 1944*.
- Dinî tecrübenin üç ifade biçimi vardır: teorik (inançlar), pratik (ibadetler) ve sosyolojik (cemaat).
- Ona göre din sosyolojisinin asıl görevi, üçüncü ifade biçiminin, yani dinî toplulukların tipolojisini kurmak ve sistemleştirmektir.

Gustav Mensching Anlayıcı din sosyolojisi

- O da anlayıcı din sosyolojisi ekolündendir. Başlıca eseri: **Din Sosyolojisi** *Soziologie der Religion, 1947*.
- Bütün dinlerin ve cemaatlerin sosyolojik çözümlemesini yapar; dinin toplum içinde kendine özgü bir varlığı ve dinamizmi olduğunu vurgular.
- Her dinin kendine ait sosyolojik sorunlarını inceleyecek bir özel din sosyolojisinin gerekliliğini kabul eder.
- Weber, Wach ve Mensching'le başlayan kuramsal çizgi zamanla ampirik (deneysel) araştırmalara yönelmiştir.

Gabriel Le Bras Morfolojik (dinî pratik) sosyolojisi

- Aslen hukuk tarihçisidir; din sosyolojisini bir gözlem ve sayısallaştırma alanına dönüştürmüştür.
- Günümüz toplumlarında din ve dinî pratiklerin (ibadete katılım vb.) sistematik incelemesini yapmış, bütün dinleri araştırma kapsamına almayı hedeflemiştir.
- Ünlü sözü: "Tanrılar kadar onlara tapanlara da dikkat edelim."
- Çalışmaları **Din Sosyolojisi İncelemeleri** *Études de sociologie religieuse, 1955-1956* adıyla toplanmıştır.

⚠ **Dikkat!** Gerçek anlamda (sistematik ve bağımsız) din sosyolojisinin kurucusu = **Max Weber**. Sistematik din sosyolojisinin ilk denemesi / ilk sistematik eser = Weber'in öğrencisi **Joachim Wach**. İki ifade sorularda birbirinin yerine konarak çeldirici yapılır.

Çağdaş Dönem

Thomas Luckmann Görünmeyen din sosyolojisi

- **Görünmeyen Din** *The Invisible Religion, 1967* adlı eserinde din sosyolojisinin modern toplumda dinin değişen yapısını açıklamakta zorlandığını söyler ve geleneksel kilise dininin yerini alan yeni yönelimlerin "din" sayılıp sayılamayacağını tartışır.
- Aşkın bir boyut taşısın ya da taşımasın, insanın toplumsal süreçler içinde ürettiği bütün "anlam sistemleri" ona göre dinîdir. Böylece dinin evrensel ve antropolojik bir tanımına ulaşır.
- Dini kiliseyle özdeşleştirmek, sekülerleşmenin yanlış yorumlanmasına yol açar: kiliseye katılımın azalması dinin yok olduğu anlamına gelmez; din bireyselleşerek görünmez hâle gelir.

Peter L. Berger Fenomenolojik din sosyolojisi · 1929-2017

- **Dinin Sosyal Gerçekliği** *The Sacred Canopy, 1967* adlı eserinde insanı merkeze alan antropolojik ve fenomenolojik bir din sosyolojisi kurmaya çalışır. Luckmann'la birlikte **Gerçekliğin Sosyal İnşası** *1966* eserini de yazmıştır.
- Tanımı: Din, insan ile kutsal bir kozmos arasındaki diyalektik ilişkidir. Din, insanın bilmediği güç ve varlıklardan söz ederek onu kendine yabancılaştırabilir; tarihte en etkili yabancılaşma araçlarından biri olmuştur.
- Sekülerleşme dinî tekelleri dağıtmış ve çoğulculuğa yol açmıştır.
- Modern çağda din çökmekten çok dönüşür ve "özelleşir": nesnel geçerliliğini kaybeder, bireysel bir tercih konusu olur, dinî gerçeklikler sembolleşir.
- Sonraki yıllarda sekülerleşme tezinden vazgeçmiş, **Dünyanın Desekülerleşmesi** *The Desecularization of the World, 1999* adlı çalışmada modern dünyanın sanıldığı kadar seküler olmadığını kabul etmiştir.

Berger ve **Luckmann**, döneminin din araştırmalarının çoğunun resmî kiliselerin desteğiyle yapılan bir "kilise sosyolojisi"ne dönüştüğünü eleştirir. Onlara göre sosyolog, insanların yaşadıkları dünyaya nasıl anlam verdiklerine bakmalıdır. Bu "kapsayıcı din anlayışı"na göre her değer sistemi din sayılabilir; bilimcilik, psikolojizm, komünizm ve kapitalizm de bu anlamda birer "din"dir.

Robert N. Bellah — Sivil din sosyolojisi

- Tezini **Amerika'da Sivil Din** *Civil Religion in America, 1967* adlı makalesinde ortaya koymuştur.
- ABD'de geleneksel Hristiyan inancından uzaklaşma görülse de bayrağa bağlılık, Bağımsızlık Günü törenleri, Arlington Millî Mezarlığı gibi yerlere duyulan saygı gibi millî semboller yarı dinî bir kutsallık kazanmıştır.
- Bu tezin bir yorumuna göre kiliseler, hareketli ve kentli orta sınıflar için dinî bir kurumdan çok bir tür sosyal kulübe dönüşmüştür.
- Sivil din, kurumsal dinin karşıladığı ihtiyaçları karşıladığı için onun işlevsel eşdeğeri ya da işlevsel alternatifi olur.

Biliyor muydun? "Sivil din" kavramını ilk kullanan Bellah değildir; terim **Jean-Jacques Rousseau**'nun **Toplum Sözleşmesi** *1762* adlı eserinde geçer. Bellah onu 1967'de Amerikan toplumuna uygulayarak yeniden gündeme getirmiştir.

Clifford Geertz — Kültürel (yorumlayıcı) din antropolojisi

- Ona göre din kültürel sistemin bir parçası, insanları derinden etkileyen bir semboller sistemidir.
- Fenomenologlar gibi dinî sembollerin anlam kazandırma ve meşrulaştırma işlevlerine dikkat çeker.
- Din, dünyayı kaosa sürükleyen kötülük ve adaletsizliklere ahlâkî bir anlam yükleyerek onları katlanılabilir kılar.
- Önemli çalışmaları: **Kültürel Bir Sistem Olarak Din** *makale, 1966*, **Kültürlerin Yorumlanması** *1973*. Fas ve Endonezya'yı karşılaştırdığı **Islam Observed** *1968* ile İslâm antropolojisine de katkı yapmıştır.

Sosyolog	Yaklaşım	Anahtar eser / kavram
Auguste Comte	Pozitivist	**üç hâl kanunu · aile-devlet-din · insanlık dini**
Karl Marx	Diyalektik / çatışmacı	**"din halkın afyonudur"**
Max Weber	Sistematik / anlayıcı	**Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu (1904-05)**
Émile Durkheim	İşlevselci	**İntihar (1897) · Dinî Hayatın İlkel Biçimleri (1912) · totem, kolektif vicdan**
Ernst Troeltsch	Kilise sosyolojisi	**Hristiyan Kilise Gruplarının Toplumsal Doktrini (1912) · kilise–sekt**
Joachim Wach	Tipolojik	**teorik · pratik · sosyolojik ifade**
Gustav Mensching	Anlayıcı	**Din Sosyolojisi (1947)**
Gabriel Le Bras	Morfolojik	**dinî pratiklerin sayısal incelenmesi**

Sosyolog	Yaklaşım	Anahtar eser / kavram
Thomas Luckmann	Görünmeyen din	**Görünmeyen Din (1967) · anlam sistemleri**
Peter L. Berger	Fenomenolojik	**Dinin Sosyal Gerçekliği (1967) · özelleşme**
Robert N. Bellah	Sivil din	**işlevsel eşdeğer (1967)**
Clifford Geertz	Kültürel	**Kültürel Bir Sistem Olarak Din · semboller sistemi**

Hatırla! Özet: Comte = aile-devlet-din + insanlık dini · Marx = afyon · Weber = Protestanlık-kapitalizm · Durkheim = totem ve kolektif vicdan · Troeltsch = kilise-sekt · Wach = üç ifade · Luckmann = görünmeyen din · Berger = kutsal kozmos, özelleşme · Bellah = sivil din · Geertz = semboller sistemi.

İslam Dünyasında Din Sosyolojisi

İslâm düşünce geleneğinde din sosyolojisi ayrı bir disiplin olarak kurulmamıştır; ancak tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tarih ve felsefe eserlerinde din-toplum ilişkisine dair zengin gözlemler bulunur. Bu alanda sınavlarda üç isim öne çıkar: toplumu sınıflandıran Fârâbî, din-devlet ilişkisini realist bir gözle ele alan Gazzâlî ve gözleme dayalı bir toplum bilimi kuran İbn Haldun. Dinî grupları anlatan **Şehristânî** ö. 548/1153 de **el-Milel ve'n-nihal** adlı eseriyle bu alana kaynaklık etmiştir.

İslâm düşüncesinde din-toplum yazarları (vefat, hicrî)

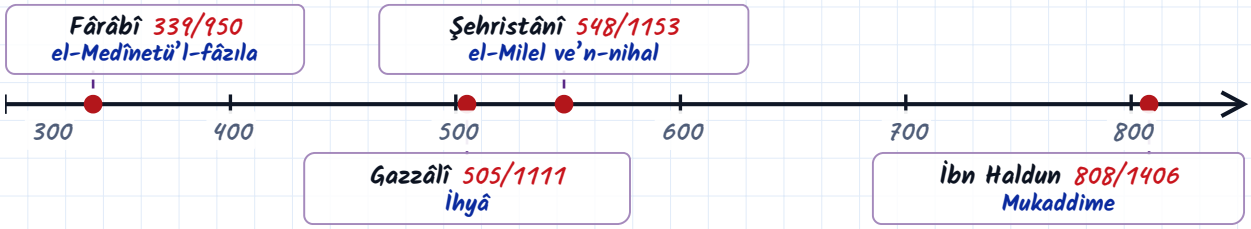

Fârâbî ö. 339/950

Fârâbî, İslâm düşünce tarihinde siyaset felsefesine en çok emek veren filozoftur. Toplum ve devlet hakkındaki görüşleri başta **es-Siyâsetü'l-medeniyye** ve **Ârâü ehli'l-medîneti'l-fâzıla** olmak üzere **Tahsîlü's-saâde**, **Kitâbü'l-Mille** ve **Fusûlü'l-medenî** gibi eserlerinde yer alır. İhtiyaç, iş bölümü, dayanışma ve erdem ölçütleriyle toplumları ayrıntılı biçimde sınıflandırır:

- Eksik (gelişmemiş) toplumlar: hane (ev), sokak, mahalle ve köy. Bunlar tek başına insanın bütün ihtiyaçlarını karşılayamaz.

- Tam (gelişmiş) toplumlar: üç büyüklüktedir. Büyük toplum, yeryüzünün tamamında yaşayan insanlığın birliğidir; orta toplum milletlerdir (ümmet/devlet); küçük toplum ise şehirdir.
- Şehirler de erdemli şehir (el-medînetü'l-fâzıla) ve erdemsiz şehir olmak üzere ikiye ayrılır.
- Fârâbî erdemli şehri, halkın gerçek mutluluğa ulaşmak için birbiriyle yardımlaştığı şehir olarak tanımlar. Erdemli şehrin tek bir biçimi vardır.

Fârâbî'nin toplum sınıflaması

Eksik toplumlar
hane · sokak · mahalle · köy

Küçük tam toplum: şehir
erdemli / erdemsiz

Orta tam toplum: millet
ümmet / devlet

Büyük tam toplum
yeryüzündeki bütün insanlık

Eksik toplumlar insanın bütün ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaz; tam toplumlar üç büyüklüktedir.

Erdemli şehrin karşısında dört tür erdemsiz şehir bulunur:

- I) Câhil şehir (el-medînetü'l-câhile): Gerçek mutluluğu tanımayan; servet, şehvet, şöhret ve güç gibi değerleri hayatın amacı ve mutluluk sanan şehirdir. Sınav kaynaklarında mutlak monarşiyle yönetildiği de söylenir. Fârâbî câhil şehrin altı ayrı türünü sayar.
- II) Fâsık (günahkâr) şehir: Halkı erdemli şehrin inandığı doğrulara inanır ama davranışları câhil şehir halkınınki gibidir; bilgisi erdemli, ameli erdemsizdir.
- III) Mübeddile (değişmiş) şehir: Önceleri erdemli iken inanç ve davranışları sonradan bozulmuş şehirdir.
- IV) Dâlle (sapkın, şaşkın) şehir: Mutluluğu ve hakikati yanlış tanıyan, doğru hedefini yitirmiş, yanlış inanç ve tasavvurlar üzerine kurulmuş şehirdir.

Erdemli ve erdemsiz şehir

Şehir
küçük tam toplum

- **Erdemli şehir**
  mutluluk için yardımlaşma · tek biçim
- **Erdemsiz şehir**
  dört türü
  - **Câhil**
    servet, şehveti mutluluk sanır · altı türü var
  - **Fâsık**
    doğruyu bilir, erdemsiz yaşar

- **Mübeddile** — önce erdemli, sonra bozulmuş
- **Dâlle** — mutluluğu yanlış tanır, hedefini yitirmiş

Devletin niteliğini belirleyen, başkanın zihnî ve ahlâkî yapısıdır. Fârâbî, **el-Medînetü'l-fâzıla**'da erdemli şehrin başkanında bulunması gereken on iki niteliği tek tek sayar:

Erdemli şehir başkanının on iki niteliği

1 · Organları tam, sağlam bir beden

2 · Güçlü anlayış ve kavrayış

3 · Kuvvetli hafıza

4 · Zekâ ve uyanıklık

5 · Güzel ve etkili konuşma

6 · Öğrenmeyi ve öğretmeyi sevmek

7 · Yeme-içme, cinsellik ve eğlence gibi geçici hazlara düşkün olmamak

8 · Doğruyu sevmek, yalandan nefret etmek

9 · Onurlu ve yüce ruhlu olmak

10 · Altın, gümüş gibi dünya malını değersiz görmek

11 · Adaleti sevmek, zulümden uzak ve ölçülü olmak

12 · Azimli ve kararlı olmak

⚠ **Dikkat!** Bazı notlarda 7. madde "yeme-içme" ve 8. madde "kadınlara düşkün olmama" diye ikiye bölünür, buna karşılık "dünya malını değersiz görme" niteliği atlanır. Doğrusu: yeme-içme, cinsellik ve eğlenceye düşkün olmama tek maddedir; 10. nitelik altın, gümüş gibi dünya malını değersiz görmektir.

ⓘ **Bilgi** On iki niteliği birden taşıyan bir başkan bulunamazsa Fârâbî'ye göre devleti iki kişi birlikte yönetir; bunlarda aranan altı nitelik arasında bilgelik vazgeçilmezdir.

⚠ **Dikkat!** **Ârâü ehli'l-medîneti'l-fâzıla** ile **el-Medînetü'l-fâzıla** aynı eserdir; ikincisi kısa ve yaygın adıdır. İki ayrı kitapmış gibi sunulan şıklara dikkat!

Gazzâlî ö. 505/1111

Gazzâlî, din-devlet, din-toplum, din-hukuk, din-iktisat ve din-ahlâk ilişkilerine dair görüşlerini özellikle **İhyâü ulûmi'd-dîn**, **Nasîhatü'l-mülûk**, **Kîmyâ-yı saâdet** ve **el-İktisâd fi'l-i'tikâd** adlı eserlerinde ortaya koymuştur. Diğer önemli eserleri arasında **el-Munkız**

mine'd-dalâl, **Tehâfütü'l-felâsife** ve **Faysalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendeka** sayılabilir.

- Toplumsal olayları açıklarken sık sık canlı bir organizmanın organlarıyla karşılaştırma yapar.
- Din ile devleti ikiz kardeşe benzetir: Din toplumun temelidir, devlet (hükümdar) ise bu temelin bekçisidir. Devlet zayıflarsa din de zayıflar. Hükümdarı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak niteler.
- İdeal toplum anlayışı Fârâbî'nin erdemli şehrine benzer, fakat ondan daha gerçekçidir: hayalî bir modelden değil, var olan toplumun dinî-sosyal gerçekliğinden yola çıkar. Amaç, dinin emir ve yasaklarına uyarak dünya ve âhiret mutluluğuna ulaşmaktır.
- Temel hedefi, tevhid ve risâlet etrafında bütün müslümanları birleştirmek ve İslâm toplumunun bütünleşmesini sağlamaktır; bu yüzden taassup ve körü körüne taklitle mücadele eder.
- Özellikle **İhyâ**'da çalışma, helâl-haram kazanç, alışveriş ve faiz gibi konuları işlediği için din–ekonomi ilişkisi üzerinde duran öncülerden sayılır.

İdeal toplum: Fârâbî ve Gazzâlî

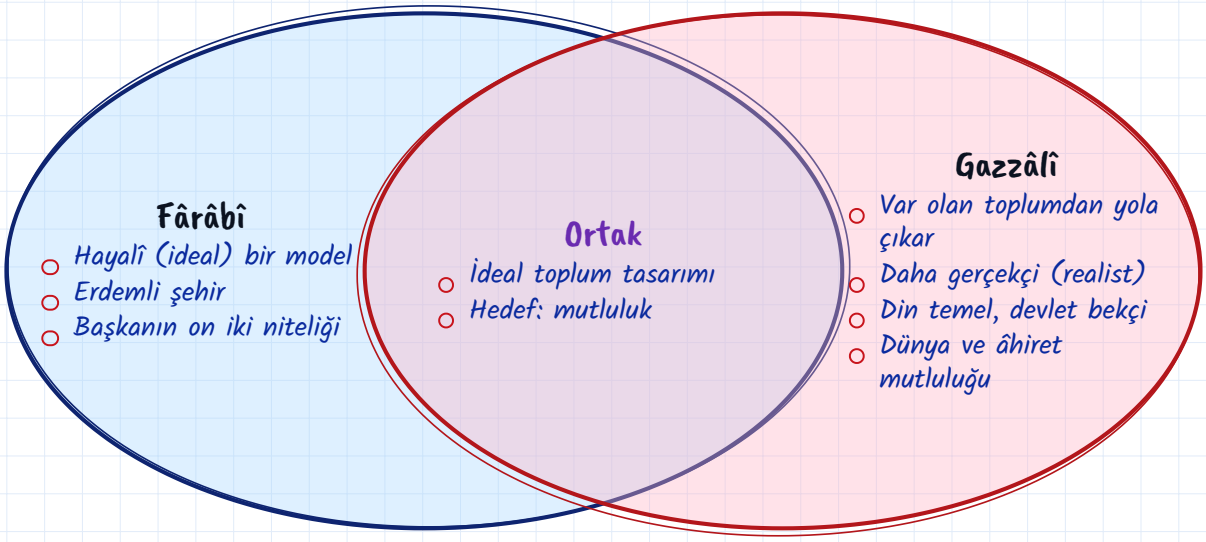

İbn Haldun ö. 808/1406

İbn Haldun, dinin toplumsal önemini ve din–toplum ilişkisini kendi gözlem ve tecrübelerine dayanarak incelediği için modern ve deneysel (ampirik) din sosyolojisinin öncüsü, hatta kurucusu sayılır.

- Konuyla ilgili temel eseri **Mukaddime**'dir. Mukaddime, büyük tarih kitabı **Kitâbü'l-İber**'in giriş kısmı ve birinci kitabıdır.
- İlm-i umran adını verdiği yeni bir bilimin temelini atmıştır; bu bilimin konusu insan toplumu ve medeniyetidir.
- Ona göre insan tabiatı gereği toplumsal bir varlıktır; bir arada yaşamak insan türü için zorunludur.

Bedevî ↔ hadarî hayat

- Coğrafî şartlar insanın yalnız bedenini değil dinî-ahlâkî hayatını da etkiler.
- Ekonomik şartlar da dinî hayatı biçimlendirir: Ona göre genel olarak yoksullar zenginlerden, kırsalda yaşayanlar şehirlilerden daha dindardır.
- İki temel yaşama biçimi ayırt eder: bedevî (göçebe) hayat ve hadarî (yerleşik) hayat.
- Bu iki grup arasındaki mücadelede belirleyici gücü asabiyet olarak adlandırır: soy birliği veya başka bir yakınlıkla birbirine bağlanan insanların grup dayanışması.
- Büyük devletler ancak din ile güçlenen asabiyet sayesinde kurulabilir ve yaşayabilir.
- Hânedanlara itaatin zamanla dinî bir yükümlülük gibi algılanmasını anlatırken sultanın karizmasının oluşumunu açıklar; bu yönüyle Weber'in karizma çözümlemesine öncülük ettiği söylenir.
- Toplumu bir organizmaya benzetir: Toplumlar da insanlar gibi doğar, büyür, olgunlaşır ve çöker.
- Bedevî–hadarî çatışmasını bir döngü içinde ele alarak Tavırlar Nazariyesi'ni kurar. Buna göre devletlerin hayatında beş tavır (dönem) vardır.

İbn Haldun: Tavırlar Nazariyesi

Zafer → **Mutlakiyet** → **Refah** → **Barış** → **İsraf**

Beş tavır tamamlanınca devlet çöker ve yeni bir asabiyet çevrimi başlar.

Hatırla! Tavırların sırası: Zafer → Mutlakiyet → Refah → Barış → İsraf ("Zor Mücadeleden Refaha, Barıştan İsrafa"). Asabiyet = grup dayanışması; ilm-i umran = İbn Haldun'un toplum bilimi.

Biliyor muydun? İbn Haldun'a göre bir toplum çözülmeye başladığında bunun ilk belirtileri mûsikide görülür: şarkı ve musiki sanatı medeniyetin en son ulaşılan, çöküşte ise ilk kaybolan zanaatıdır.

Özet: üç isim, üç anahtar

Fârâbî
Erdemli şehir · dört erdemsiz şehir · başkanın on iki niteliği

Gazzâlî
Din temel, devlet bekçi (ikiz kardeş) · daha realist

İbn Haldun
İlm-i umran, asabiyet, bedevî–hadarî, beş tavır · ampirik din sosyolojisinin öncüsü

Türkiye'de Din Sosyolojisi

Türkiye'de sosyolojik düşüncenin ilk izleri İbn Haldun'dan etkilenen Osmanlı tarihçilerinde görülür; Batılı anlamda sosyoloji ise II. Meşrutiyet'le birlikte girer. İlâhiyat fakültesinin

kurulmasıyla da din sosyolojisi akademik bir ders ve araştırma alanı hâline gelir. Aşağıdaki zaman çizelgesi bu gelişimi özetler.

Türkiye'de din sosyolojisinin gelişimi

- **1143/1730-31** — **Pîrîzâde, Mukaddime'yi Türkçeye çevirir**
  Cevdet Paşa eksik kısmı tamamlar
- **1911** — **Gökalp, Selânik'te ilk sosyoloji derslerini verir**
- **1913-1919** — **Gökalp, Dârülfünun'da içtimaiyat okutur**
  yerine Necmeddin Sâdık geçer
- **1335/1919** — **Necmeddin Sâdık, İbtidâî Cemiyetlerde Din Müessesesi**
- **1943** — **Hilmi Ziya Ülken, Dinî Sosyoloji**
- **1949** — **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi açılır**
  ilk din sosyolojisi öğretimi
- **1951** — **Ülgener, İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri**
- **1963** — **Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi**
- **1969** — **Şerif Mardin, Din ve İdeoloji**

- İbn Haldun'un etkisiyle ülkemizde sosyolojinin ilk habercileri tarihçiler olmuştur: **Kâtib Çelebi**, **Naîmâ**, **Müneccimbaşı**, **Pîrîzâde**, **Ahmed Cevdet Paşa**, **Mizancı Murad Bey**.
- **Mukaddime**'yi Türkçeye ilk çeviren **Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi**'dir 1143/1730-31. Onun çevirmediği altıncı bölümü **Ahmed Cevdet Paşa** tercüme ederek çeviriyi tamamlamıştır.
- Ahmed Cevdet Paşa, tarihi sosyolojik bir bakışla ele alan ilk tarihçimiz ve Tanzimat döneminin din sosyolojisi açısından öne çıkan ismidir.
- Batılı anlamda sosyoloji II. Meşrutiyet'te iki kanaldan girmiştir: Comte'un kurup Durkheim'ın geliştirdiği okulu savunan **Ziya Gökalp** ve Le Play'in kurduğu sosyal bilim (science sociale) okulunu savunan **Prens Sabahaddin**.

Mukaddime Türkçede

Mukaddime tercümesi: kim ne yaptı?

Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi
- **Mukaddime**'yi Türkçeye ilk çeviren
- Tarih: 1143/1730-31
- Altıncı bölümü çevirmemiştir

↔

Ahmed Cevdet Paşa
- Eksik 6. bölümü çevirip tercümeyi tamamladı
- Tarihi sosyolojik bakışla ele alan ilk tarihçimiz
- Tanzimat döneminin öne çıkan ismi

⚠ **Dikkat!** "Mukaddime'yi Türkçeye kazandıran ilk kişi Ahmed Cevdet Paşa'dır" ifadesi yanlıştır. İlk çeviri Pîrîzâde'ye aittir; Cevdet Paşa eksik kalan 6. bölümü çevirip tercümeyi tamamlamıştır.

Meşrutiyet Dönemi Din Sosyolojisi

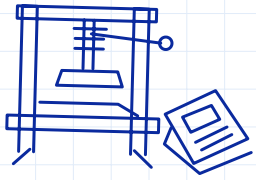

II. Meşrutiyet yıllarında Batı'daki sosyoloji ekollerinin neredeyse tamamı Türkiye'ye taşınmış ve siyasî akımlarla iç içe geçmiştir. Bu yoğun ilginin arkasında tek bir soru vardır: "Devleti nasıl kurtarırız?" Dönemin iki büyük ismi Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'dir.

Ziya Gökalp 1876-1924 · Durkheim sosyolojisinin Türkiye temsilcisi

- **E. Durkheim** sosyolojisinin Türkiye'deki temsilcisidir; ancak Durkheim'dan farklı olarak inanan bir insandır ve dinî-tasavvufî hayattan derin biçimde etkilenmiştir.
- Ona göre din toplumun ürettiği, toplum için zorunlu ve vazgeçilmez bir kurumdur; ön yargılarla değil, diğer kurumlar gibi bilimsel olarak incelenmelidir.
- 1911'de Selânik'te Türkiye'de ilk sosyoloji derslerini vermiş, 1913-1919 arasında Dârülfünun'da içtimaiyat okutmuştur.
- Dârülfünun'daki ders notlarından oluşan **İlm-i İçtimâ-i Dînî**, Türkiye'de ilk din sosyolojisi ders kitabı ve telif eser kabul edilir.
- Ona göre din "ibadetler ve itikatlar"dan oluşur; alanı vicdandır. Din kendi öz alanına çekilmeli ve orada derinleşmelidir.
- Düşünceleri zamanla laikliğe doğru gelişmiştir: Şeyhülislâmlığa hükümet içinde gerek olmadığını düşünmüş; şer'iyye mahkemelerinin Adliye'ye, vakıflara bağlı okulların Maarif'e bağlanmasını önermiştir.
- Dinin millî bir biçimde yaşanmasını, bunun için de dinî metinlerin ve dinî hayatın dilinin millî dile aktarılmasını istemiştir.
- İlgili eserleri: **Türkçülüğün Esasları** 1923, **Küçük Mecmua** Diyarbekir'de çıkardığı otuz üç sayılık dergi; dinin toplumsal işlevleri üzerine **İslâm Mecmuası**'nda yazdığı makaleler.

⚠ **Dikkat!** Bazı notlarda "Gökalp'in önerisi üzerine medreseler kapatılmıştır" denir; bu ifade doğru değildir. Gökalp 1916 İttihat ve Terakkî kongresine sunduğu lâyihada dinî kurumların yeniden düzenlenmesini önermiş, şer'iyye mahkemeleri 12 Mart 1917'de Adliye Nezâreti'ne bağlanmıştır. Medreseleri Maarif'e bağlayıp fiilen kapatan ise 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrisat Kanunu'dur.

Prens Sabahaddin 1878-1948 · Le Play (sosyal bilim) ekolü

- Le Play'in deneysel sosyoloji anlayışını sürdüren sosyal bilim ekolünden, özellikle **Edmond Demolins**'den etkilenmiştir.
- Türkiye'nin ancak sosyal yapısını değiştirerek eski gücüne kavuşabileceğini savunmuş, çare olarak teşebbüs-i şahsî (kişisel girişim, ferdiyetçilik) ve adem-i merkeziyet (yerinden yönetim) önermiştir.
- Görüşlerini **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir** 1334/1918 adlı eserinde toplamıştır.
- Din–toplum ilişkisinden çok siyaset ve ekonomi alanındaki fikirleriyle tanınır.

Meşrutiyet'in iki sosyoloji çizgisi

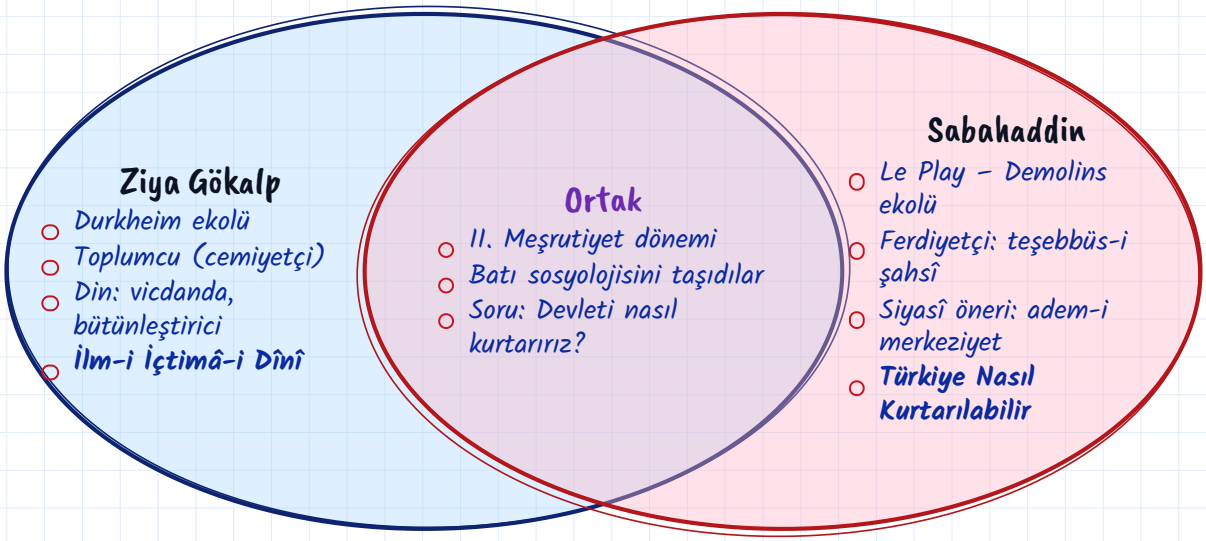

Biliyor muydun? Gökalp 1919'da Dârülfünun'dan ayrılınca yerine içtimaiyat müderrisi olarak **Necmeddin Sâdık** geçmiş ve dinî içtimaiyat derslerini sürdürmüştür. Onun **İbtidâî Cemiyetlerde Din Müessesesi** 1335/1919 adlı eseri de alanın ilk telif çalışmalarındandır.

Gökalp'ten Tevhîd-i Tedrisat'a

- 1911 — **Gökalp, Selânik'te ilk sosyoloji dersleri**
- 1913-1919 — **Gökalp, Dârülfünun'da içtimaiyat okutur**
- 1916 — **Gökalp'in İttihat ve Terakkî kongresine lâyihası**
  dinî kurumların yeniden düzenlenmesi
- 12 Mart 1917 — **Şer'iyye mahkemeleri Adliye Nezâreti'ne bağlanır**
- 1334/1918 — **Prens Sabahaddin, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**
- 1335/1919 — **Necmeddin Sâdık, İbtidâî Cemiyetlerde Din Müessesesi**
- 1923 — **Gökalp, Türkçülüğün Esasları**
- 3 Mart 1924 — **Tevhîd-i Tedrisat Kanunu**
  medreseler Maarif'e bağlanır, fiilen kapanır

Cumhuriyet Dönemi Din Sosyolojisi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında din sosyolojisi genel sosyolojinin içinde, çoğunlukla Durkheimcı bir çizgide ele alındı. 1949'da Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nin açılmasıyla alan akademik bir ders ve araştırma konusu oldu; 1960'lardan sonra da saha araştırmaları yaygınlaştı.

Türk sosyologlarının hayat çizgisi

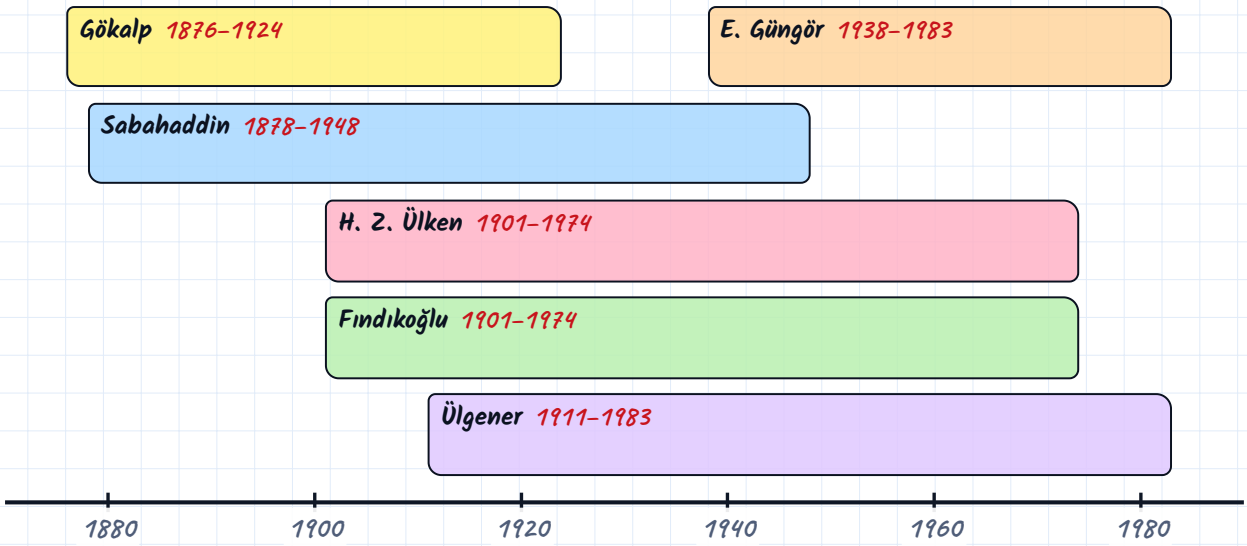

- **Hilmi Ziya Ülken** 1901–1974: Yönteminin Durkheimcı olduğunu kendisi söyler, pozitivist-evrimci geleneği sürdürür. **Dinî Sosyoloji** İstanbul 1943 adlı kitabı Cumhuriyet döneminin ilk müstakil din sosyolojisi eseri kabul edilir. Fındıkoğlu ile birlikte **İbni Haldun** 1940 biyografisini de hazırlamıştır.
- **Mehmet Karasan:** AÜ İlâhiyat Fakültesi'nin açılmasıyla ilk din sosyolojisi öğretimi onunla başlamıştır. **Din Sosyolojisinin Öncüleri ve Kuruculari** 1953 adlı makalesi önemlidir.
- **Mehmet Taplamacıoğlu:** O da AÜ İlâhiyat Fakültesi'nde din sosyolojisi okutmuştur. **Din Sosyolojisi** Ankara 1963 adlı kitabının son bölümünü Türkiye'de din–devlet ilişkisine ayırmış, anket denemeleriyle kendi toplumunun dinî hayatını incelemiştir.
- **Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu** 1901–1974: "İslâm içtimaiyatı" konusunu yeniden gündeme getirmiş, **Biraz da İslâm Sosyolojisi** adlı makalesiyle bu alana dikkat çekmiştir. Hem Durkheim hem Le Play okulundan beslenmiş, tek bir ekole bağlanmamıştır.
- **Rami Ayas:** Din sosyolojisi alanında ilk doktora çalışmalarını yapan isimdir. **Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma** ve **Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramlarına Sosyolojik Bir Yaklaşım** adlı çalışmaları vardır.

1949: AÜ İlâhiyat Fakültesi

- **Ünver Günay**: **Din Sosyolojisi** adlı kitabı alanın temel başvuru eserlerindendir. **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat** adlı çalışması, Türkiye'de dinî yaşayışı saha araştırmasıyla inceleyen ilk bilimsel örneklerdendir. Wach'ın **Din Sosyolojisi**'ni de Türkçeye çevirmiştir.

İlâhiyat Dışında Din Sosyolojisi Çalışmaları

İlâhiyat dışından bakışlar

- **Sabri F. Ülgener** 1911-1983: Weber'in Türkiye'deki temsilcisi sayılır; asıl alanı iktisattır. Osmanlı'nın çöküş dönemindeki dinî zihniyet ve ahlâk anlayışının iktisadî gerilemeyle ilişkisini incelemiştir. Eserleri: **İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri** 1951; 1981'de **İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası** adıyla, **Tarihte Darlık Buhranları** 1951; sonra **Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti**, **Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı** 1981.
- **Erol Güngör** 1938-1983: Mistik (tasavvufî) hareketlere ilginin daha çok toplumsal çözülme dönemlerinde arttığını belirtir. Eserleri: **İslâm'ın Bugünkü Meseleleri**, **İslâm Tasavvufunun Meseleleri**.
- **Şerif Mardin**: **Din ve İdeoloji** 1969 adlı eserinde halk arasında yaşayan ve müslümanların kimliğini belirleyen "halk İslâmı"nı inceler. Diğer önemli eserleri: **Türkiye'de Din ve Siyaset**, **Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişme**.
- İlâhiyatçı olmadığı hâlde din sosyolojisiyle ilgilenen diğer isimler: **Âmiran Kurtkan**, **Mümtaz Turhan**, **Baykan Sezer**, **Cemil Meriç**, **Orhan Türkdoğan**; din–çağdaşlaşma ilişkisini tarihî açıdan inceleyen **Niyazi Berkes** ve dinî-ahlâkî değerleri öne çıkaran **Nurettin Topçu**.

İsim	Öne çıkan bilgi
Ziya Gökalp	Durkheim temsilcisi · **İlm-i İçtimâ-i Dînî** = ilk din sosyolojisi ders kitabı
Prens Sabahaddin	Le Play – Demolins ekolü · **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**
Hilmi Ziya Ülken	Cumhuriyet'in ilk müstakil eseri: **Dinî Sosyoloji** (1943)
Mehmet Karasan	AÜ İlâhiyat'ta ilk din sosyolojisi öğretimi
Mehmet Taplamacıoğlu	**Din Sosyolojisi** (1963) · anket denemeleri
Rami Ayas	Alanın ilk doktora çalışmaları
Ünver Günay	**Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat**
Sabri F. Ülgener	Weber'in Türkiye temsilcisi · iktisat ahlâkı ve zihniyet
Şerif Mardin	**Din ve İdeoloji** · halk İslâmı

Dikkat! Hilmi Ziya Ülken'in kitabının adı DİA kayıtlarında **Dinî Sosyoloji** 1943 olarak geçer; bazı ders notlarında "Din Sosyolojisi" diye verilir. Şıklarda iki ad da görülebilir, ikisi de aynı eseri kasteder.

Özet: ilkler

İlk sosyoloji dersi
Gökalp (Selânik, 1911)

İlk din sosyolojisi ders kitabı
İlm-i İçtimâ-i Dînî

Cumhuriyet'in ilk müstakil eseri
Ülken

İlk din sosyolojisi öğretimi
Karasan (AÜ İlâhiyat, 1949 sonrası)

İlk doktora
Rami Ayas

Weber temsilcisi
Ülgener

Dine Sosyolojik Bakış

Dine sosyolojik açıdan bakmak, onu doğru ya da yanlış diye değerlendirmek değil; din, dinî kurumlar, dindar birey ve toplum arasındaki ilişkileri belirli bir düşünme tarzıyla incelemek demektir. Bu tarzın başlıca özellikleri şunlardır:

Sosyolojik Bakışın Özellikleri

Sosyolojik bakışın beş özelliği

İlişki merkezli
Olayı yalıtılmış bireyin eylemi saymaz: birliktelik, ilişki, bağımlılık, etkileşim, grup

Çoklu nedensellik
Bir olayın tek sebebi yoktur; çoklu (karmaşık) nedensellik en önemli ilkelerindendir

Değişebilirlik
Toplumsal sorunlara bu ilkeyle yaklaşır; hiçbir yapıyı ebedî ve değişmez saymaz

Sorgulayıcılık
Gündelik bilgilerle yetinmez; alışılmış olanı sorgular ve eleştirir

Duyarlılık
İnsana karşı duyarlılık, empati ve sorumluluk bilinci kazandırır

Aynı özellikler dine uygulandığında din, dinî kurumlar ve dini yaşayan insanlar bu bakışla, yani ilişkileri, çoklu sebepleri ve değişimi göz önünde tutularak incelenir.

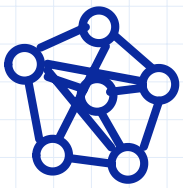

İlişkiler ağı

> Tanrılar kadar onlara tapanlara da dikkat edelim.
> — Gabriel Le Bras

Dinî Tecrübenin İfade Şekilleri

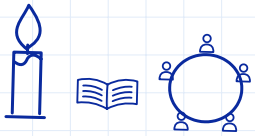

Joachim Wach'a göre dinî tecrübe insanın içinde kalmaz, dışa vurulur. Bu dışa vuruş üç biçimde gerçekleşir: düşünce düzeyinde (inanç), davranış düzeyinde (ibadet) ve topluluk düzeyinde (cemaat). Din sosyoloğunu en çok ilgilendiren üçüncüsüdür.

Wach: dinî tecrübenin üç ifadesi

Teorik ifade	Pratik ifade	Sosyolojik ifade
Düşünce düzeyi: inançlar	Davranış düzeyi: ibadetler	Topluluk düzeyi: cemaat · din sosyoloğunu en çok ilgilendiren

a) Teorik İfade (İnançlar)

Wach, inançların medeniyet tarihi boyunca biçim bakımından üç aşamadan geçtiğini söyler:

İnançların üç aşaması (Wach)

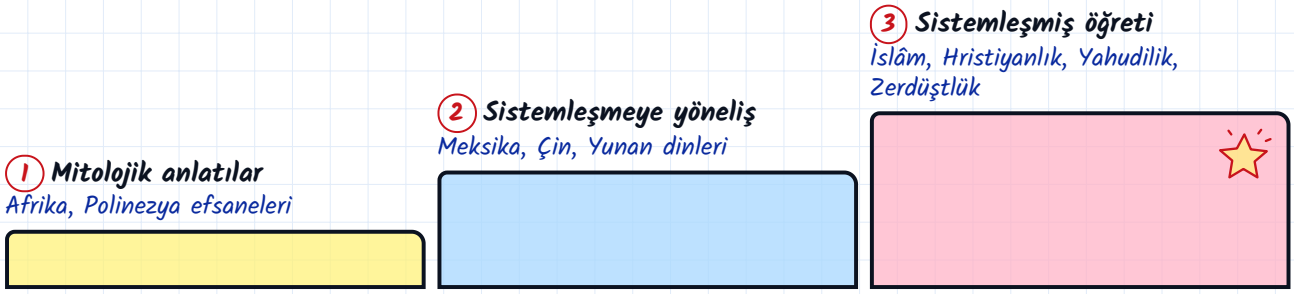

- 1. aşama: İlkel toplumların mitolojik hikâye ve rivayetleri (Afrika, Polinezya efsaneleri).
- 2. aşama: Efsaneler değişmeye ve düzenli bir bütün hâline gelmeye başlar (Meksika, Çin, Yunan dinleri).
- 3. aşama: Dinin ilkeleri açıkça sistemleşmiştir (İslâm, Hristiyanlık, Yahudilik, Zerdüştlük...).

b) Pratik İfade (İbadetler)

Dinî tecrübeden doğan her davranış onun pratik ifadesidir: ibadetler, semboller, kutsama âyinleri ve kurbanlar bu gruba girer.

c) Sosyolojik İfade (Dinî Cemaat)

Bir din varlığını sürdürebilmek için onu yaşayan bir cemaate muhtaçtır. Dinin sosyolojik ifadesi, bu inananlar topluluğunun oluşmasıyla ortaya çıkar. Wach'a göre din sosyolojisinin asıl görevi bu toplulukların tipolojisini yapmaktır.

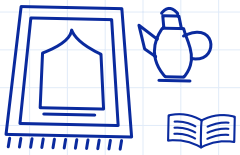

Pratik ifade: ibadet

Wach: dinî tecrübenin üç ifadesi

- **Dinî tecrübe** — Joachim Wach
  - **Teorik ifade** — inançlar
    - **1. aşama** — mitoloji · Afrika, Polinezya
    - **2. aşama** — sistemleşmeye eğilim · Meksika, Çin, Yunan
    - **3. aşama** — sistemleşmiş · İslâm, Hristiyanlık, Yahudilik, Zerdüştlük
  - **Pratik ifade** — ibadetler, semboller, âyinler, kurbanlar
  - **Sosyolojik ifade** — dinî cemaat

Dinin Toplumsal İşlevleri

İşlev (fonksiyon), bir kurumun toplumsal sistemin sürmesine yaptığı katkıdır. Din, bireye anlam sağlamaktan toplumu bütünleştirmeye kadar pek çok işlev görür; fakat bazı durumlarda ayrıştırıcı sonuçlar da doğurabilir. Aşağıdaki şema olumlu işlevleri, listeden sonraki not ise "ters işlevleri" hatırlatır.

Dinin toplumsal işlevleri

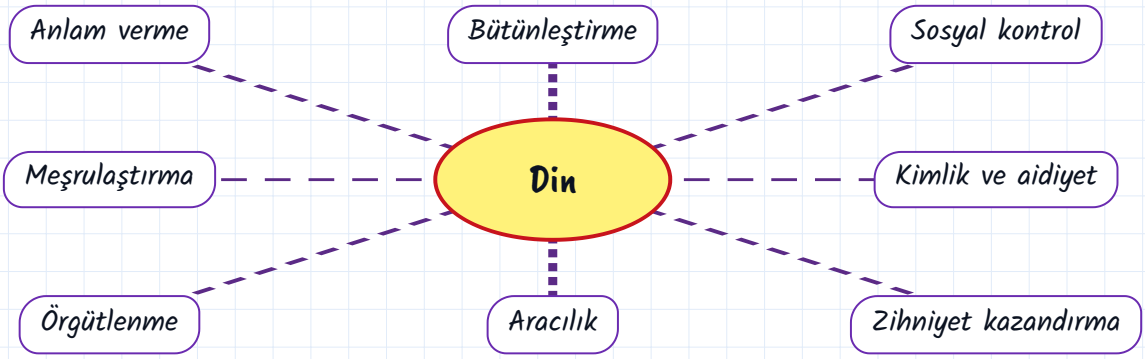

İşlevler tek tek

Zihniyet kazandırma
Olaylar karşısındaki tavrı belirleyen zihniyet ve dünya görüşü (ideoloji) verir

Bütünleştirme
Toplumun bütünleşmesine katkı; ortak değerler etrafında insanları birleştirir

Örgütlenme
Cemaatler, vakıflar, dinî kurumlar oluşturur

Kimlik ve aidiyet
Kimlik, varlık ve aidiyet bilinci; bir topluluğa ait olma ve taraf olma şuuru

Değer çatışmasını önleme
Birçok sorunun kaynağı olabilecek değerler çatışmasını önler

Aracılık
Devlet ile toplum arasında aracılık yapar

Meşrulaştırma
Kurumlara, kurallara ve otoriteye meşruiyet kazandırır

Anlam verme
Bireylere ve gruplara hayatı anlamlı kılan bir çerçeve sunar

⚠ **Dikkat!** Din her zaman birleştirmez: Toplumda ayrıştırma ve çatıştırma işlevi de görebilir; ayrıca tabakalaşmaya yol açabilir (Hint kast sistemi gibi). Sorularda "aşağıdakilerden hangisi dinin işlevlerinden biri değildir?" diye sorulduğunda çatışma ve tabakalaşmanın da kaynaklarda işlev olarak sayıldığını unutmayın.

Din birleştirir mi, ayırır mı?

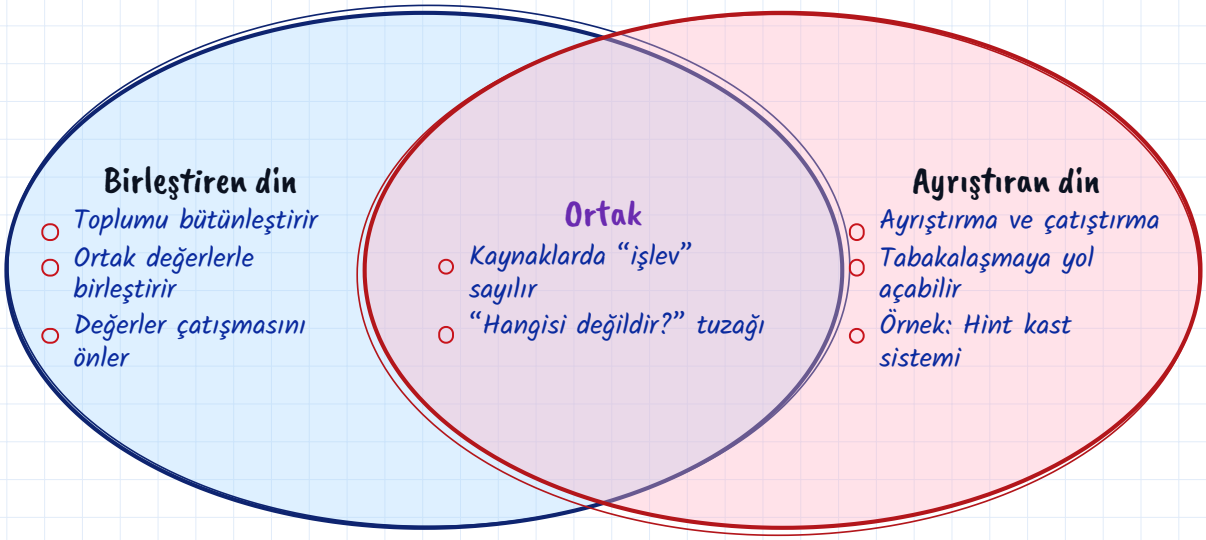

Sosyolojik Din Teorileri

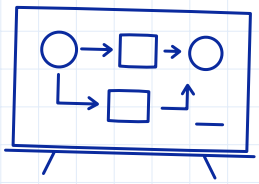

Sosyolojik din teorileri, dini toplumun hangi düzeyinden incelediklerine göre ikiye ayrılır: makro teoriler bütün toplumu ve yapıları, mikro teoriler ise bireyleri ve yüz yüze etkileşimi merkeze alır. Bu ikisi arasındaki boşluğu kapatmak isteyen üçüncü bir grup da yapısallaşım teorisidir.

Sosyolojik din teorileri

- **Sosyolojik din teorileri**
  makro · mikro · yapısallaşım
  - **Makro teoriler**
    - **İşlevselci**
      E. Durkheim
    - **Yapısal-işlevselci**
      T. Parsons
    - **Çatışmacı**
      Marksizm · Weberci çizgi
  - **Mikro teoriler**
    - **Sosyal aksiyon**
      M. Weber
    - **Sembolik etkileşimcilik**
      G. H. Mead
    - **Fenomenolojik**
      P. L. Berger – T. Luckmann

Yapısallaşım teorisi
A. Giddens · makro ile mikroyu birleştirir

Makro ve mikro din teorileri

Makro teoriler
- Toplumun bütününe ve yapılara bakar
- Soru: Din toplum sistemine ne katkı yapar?
- İşlevselci (Durkheim), yapısal-işlevselci (Parsons), çatışmacı (Marx, Weberci çizgi)

↔

Mikro teoriler
- Bireye ve küçük gruplara bakar
- Soru: İnsanlar dine hangi anlamları yükler?
- Sosyal aksiyon (Weber), sembolik etkileşim (Mead), fenomenoloji (Berger–Luckmann)

A) Makro Sosyolojik Din Teorileri

1) İşlevselci din teorisi (E. Durkheim)

İşlevselciliğe göre toplumun her parçası bütün sistemle bağlantılıdır. Aile ya da din gibi bir kurumu anlamak için onun toplumun işleyişine yaptığı katkıya bakmak gerekir. Toplum üyelerinin kurallara göre ilişki kurmasında kolektif bilinç belirleyicidir. **E. Durkheim** dinin toplumdaki işlevlerini üç başlıkta toplar:

Durkheim: dinin üç işlevi

a) Sosyal birlik
Sosyal birlik ve bağlılık sağlar

b) Sosyal kontrol
Standart davranışlar oluşturarak sosyal kontrolü gerçekleştirir

c) Anlam ve amaç
Varoluşa dair sorulara cevap verir; hayata anlam ve amaç katar

2) Yapısal-işlevselci din teorisi (Parsons)

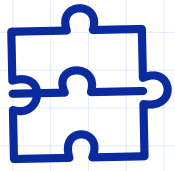

Sistem ve denge

Talcott Parsons'a göre toplumsal sistem birbirine bağlı unsurlardan oluşur; bu unsurlar uyum içinde oldukça sistem dengeli ve istikrarlı kalır. Her sistemin karşılaması gereken dört işlevsel zorunluluk vardır: adaptasyon, amaca ulaşma, bütünleşme ve gizil örüntünün sürdürülmesi. Parsons dini, toplumsal sorunlara çözüm üreten bir kurum olarak görür: Din, yaşanan olumsuzlukların etkisini hafifletir, gerilim ve bunalımlara yol açan durumlara anlam ve çözüm getirir.

Parsons'un dörtlemesi: AGIL

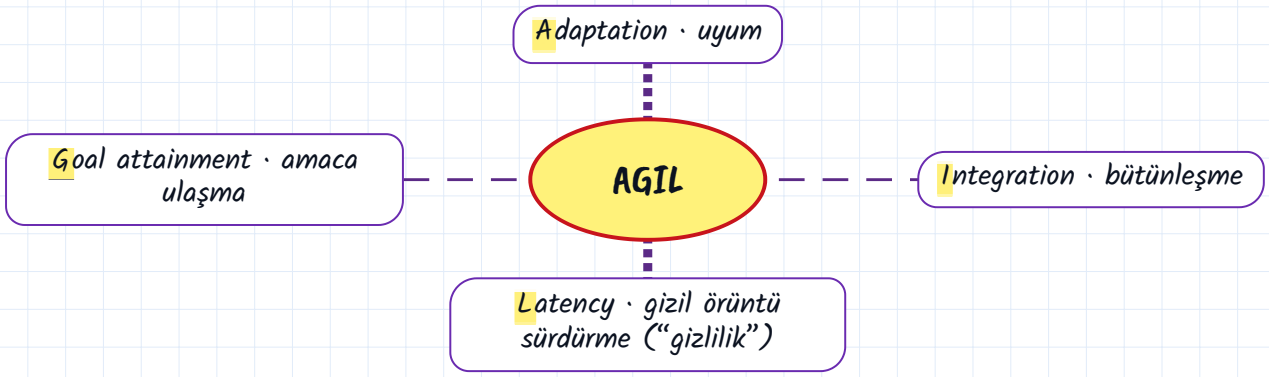

3) Çatışmacı din teorileri

Sosyolojide çatışma teorileri iki ana gelenekten beslenir:

- a) **Marksizm:** Çatışmanın temelinde ekonomik kaynaklı **sınıf çatışması** vardır. Bu dünyadaki düzene boyun eğmeye karşılık öteki dünyada ödül vaat eden din, insanları afyon gibi uyuşturur; sorunları çözmez, geçici ve yanıltıcı bir teselli sunar.
- b) **Weberci çizgi:** Çatışmanın sınıfsal olabileceğini kabul eder, fakat **statü ve parti** gibi ekonomi dışı etkenlerin de çatışma doğurduğunu söyler. Weber'e göre çatışma özellikle toplumun **geleneksel otoriteye** dayalı yapıdan **rasyonel-hukukî otorite** etrafında örgütlenmiş yapıya geçtiği dönemlerde belirir.

İşlevselci ve çatışmacı din teorileri

İşlevselci (Durkheim, Parsons)
- Toplumun her parçası bütün sistemle bağlantılıdır
- Din: birlik, sosyal kontrol, anlam ve amaç sağlar
- Din gerilim ve bunalımlara anlam ve çözüm getirir (Parsons)
- Anahtar kavramlar: kolektif bilinç, sistem, denge

↔

Çatışmacı (Marksizm, Weberci çizgi)
- Temelde çatışma vardır: sınıf (Marx) · statü ve parti (Weber)
- Din afyon gibi uyuşturur; geçici ve yanıltıcı teselli sunar (Marx)
- Çatışma, geleneksel otoriteden rasyonel-hukukî otoriteye geçişte belirir (Weber)

Weber'in üç meşru otorite (egemenlik) tipi

Geleneksel
Gelenek ve alışkanlık

Karizmatik
Liderin olağanüstü niteliklerine bağlılık · yeni dinî hareketlerin çoğu buna dayanır

Legal-rasyonel
Kurallar ve hukuk

B) Mikro Sosyolojik Din Teorileri

1) Sosyal aksiyon din teorisi (Weber)

Weber'e göre bireyler içinde bulundukları sosyal çevreye göre hareket eder; davranışlarını, kendi kurdukları anlam çerçevesi içindeki yorum ve algıları yönlendirir. Weber sosyal eylemi dört türe ayırır:

Weber: sosyal eylemin dört türü

I · Geleneksel eylem
Alışkanlığın ve geleneğin yönlendirdiği eylem

II · Duygusal eylem
Hislerin yönlendirdiği eylem

III · Değer-rasyonel eylem
Ahlâkî, dinî değerlerle; sonucu ne olursa olsun "doğru olan" için

IV · Amaç-rasyonel eylem
Hedefe götürecek en etkili aracın hesaplanmasıyla yapılır

2) Sembolik etkileşimcilik din teorisi (Mead)

Semboller ve anlam

G. H. Mead'e dayanan bu yaklaşım, sosyal eylem ve bireylerin bu eylemlere yükledikleri anlamlar üzerinde durur. Sembolik etkileşim, insanların birbirleriyle semboller aracılığıyla kurduğu iletişimdir; sembol ise birey için anlamı olan her şeydir. Din açısından bu teori, dinî tanım ve anlamların bireysel ve küçük grup düzeyindeki etkileşime nasıl yön verdiğini inceler.

3) Fenomenolojik din teorisi (Peter L. Berger ve Thomas Luckmann)

Berger ve Luckmann dini, insanların çevrelerindeki fizikî ve sosyal dünyaya anlam verirken başvurdukları temel kurum olarak görür. Toplumsal gerçeklik insanlar tarafından inşa edilir; din bu inşanın en kapsayıcı çatısıdır ve toplumda sosyal birliği sağlar.

> **Bilgi** Makro ve mikro teoriler arasındaki boşluğu doldurmak amacıyla günümüz sosyolojisinde yapısallaşım (strüktürasyon) teorileri adı verilen üçüncü bir kategori etkili olmaya başlamıştır.

4) Yapısallaşım teorisi (Anthony Giddens)

Anthony Giddens'a göre toplumsal yapılar, aktörlerin günlük pratikleriyle sürekli olarak yeniden üretilir; yapı ile eylem birbirini karşılıklı olarak kurar. Giddens, dinin çoğu zaman sanıldığı gibi endişeyi gidermekten çok endişenin kaynaklarından biri olabileceğini ileri sürer. Ona göre modern toplumlarda akılcı düşünce ve deneysel gözlem öne çıktıkça dinin önemi azalacaktır.

Hatırla! Özet: Durkheim → işlevselci (birlik, kontrol, anlam) · Parsons → AGIL · Marx → sınıf çatışması · Weber → statü-parti, dört eylem tipi, üç otorite · Mead → sembolik etkileşim · Berger-Luckmann → fenomenoloji · Giddens → yapısallaşım.

Toplumsal Değişme ve Din

Toplumlar sürekli değişir; ama her farklılaşma sosyolojik anlamda "toplumsal değişme" sayılmaz. Bu ünitede önce değişmenin ölçütlerini, ardından değişmeyi açıklayan kuramları ve son olarak din ile değişme arasındaki çift yönlü ilişkiyi göreceğiz.

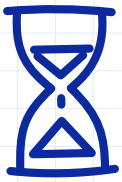

Köklü ve kalıcı

- Bir değişikliğin **toplumsal değişme** sayılabilmesi için **köklü ve kalıcı** olması gerekir; geçici dalgalanmalar bu kapsama girmez.
- Değişme, her zaman sürekli ve toplumun tamamını birden kuşatan bir süreç olarak düşünülmemelidir; bazen yalnızca belli kurum veya kesimlerde görülür.
- Toplumsal değişmeyi etkileyen pek çok etken vardır: coğrafya, zaman, mekân, rekabet, çatışma, barış, ekonomi, eğitim, siyaset, **din**, göç, hukuk, ideoloji, icatlar, sanayileşme, toplumsal hareketler, **karizmatik liderler**... Bu etkenler her toplumda aynı anda ve aynı güçte etkili olmaz; birbirinden bağımsız da düşünülemez.

Ferdinand Tönnies'in **cemaat–cemiyet** ayrımı da değişmeyle ilgilidir: Klasik sosyolojide modernleşme, kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte cemaate özgü ilişkilerin yerini rasyonel, bireyci, kurumsal ilişkilere bırakacağı düşünülmüştür. Bugün ise iki yapının birbirini dışlamadığı, cemaat bağlarının kentte de biçim değiştirerek sürdüğü vurgulanır.

Tönnies: cemaat ve cemiyet

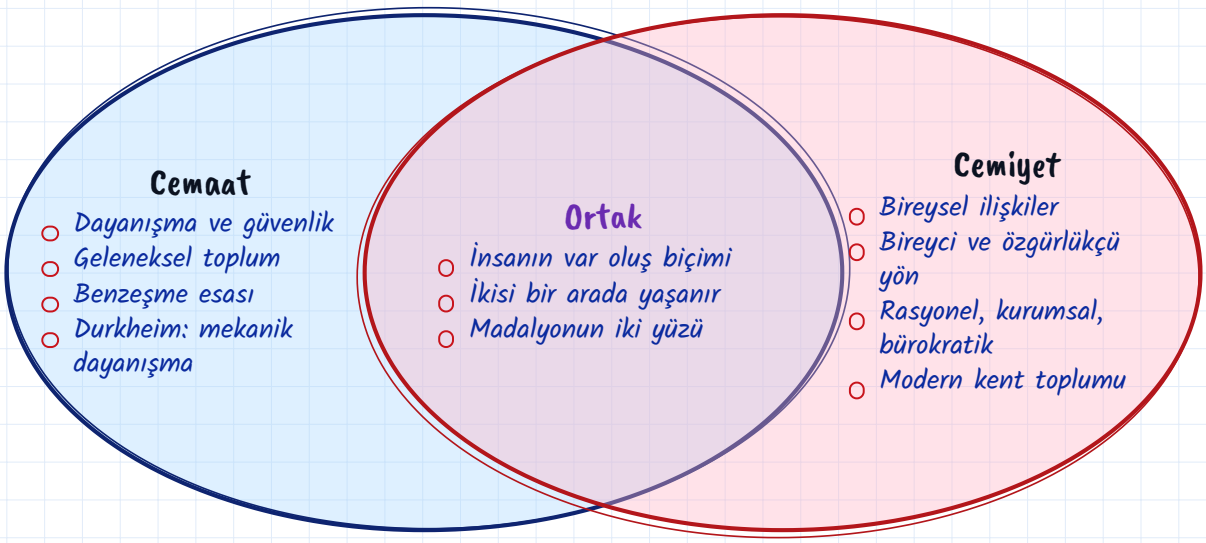

Toplumsal Değişim Kuramları

Değişim kuramları, ele aldıkları zaman ve ölçek genişliğine göre büyük, orta ve küçük boy olarak üçe ayrılır. Büyük boy kuramlar bütün insanlık tarihine, orta boy kuramlar belirli bir toplumun orta vadeli süreçlerine, küçük boy kuramlar ise kişi ve gruplara odaklanır.

Ölçeğe göre değişim kuramları

Küçük boy
kişi ve gruplar · grupsal, bireysel

Orta boy
orta vadeli değişim · yapısal-işlevselci, çatışmacı

Büyük boy
bütün insanlık tarihi · organizmacı, evrimci, modernleşmeci, diyalektik

Aşağı indikçe ele alınan zaman ve ölçek genişler.

Toplumsal değişim kuramları

- **Toplumsal değişim kuramları**
  - **Büyük boy kuramlar** — bütün insanlık tarihi · dörde ayrılır
    - **Organizmacı** — İbn Haldun, Toynbee
    - **Evrimci** — Comte, Spencer, Durkheim...
    - **Modernleşmeci** — çoklu modernlik
    - **Diyalektik** — K. Marx
  - **Orta boy kuramlar** — orta vadeli değişim · ikiye ayrılır
    - **Yapısal-işlevselci** — Parsons, R. K. Merton
    - **Çatışmacı**
  - **Küçük boy kuramlar** — kişi ve gruplar · ikiye ayrılır
    - **Grupsal yaklaşım** — J. L. Moreno · sosyometri
    - **Bireysel yaklaşım**

A) Büyük Boy Kuramlar

Toplumsal değişimi insanlık tarihinin bütünü içinde açıklamaya çalışır. Dört türü vardır:

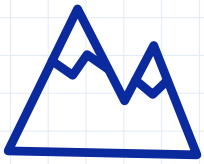

Bütün insanlık tarihi

- 1) **Organizmacı (yükseliş-çöküş) kuramlar:** Toplumu canlı bir organizmaya benzetir; toplumlar da doğar, büyür, gerilemeye girer ve çöker. **İbn Haldun**'un tavırlar nazariyesi ile **Arnold Toynbee**'nin medeniyetlerin doğuş ve çöküşü üzerine görüşleri bu kuramın tipik örnekleridir.
- 2) **Evrimci kuramlar:** Değişimi düz bir çizgide ilerleyen bir gelişme olarak görür; değişim çoğunlukla toplumun kendi içindeki birikimlerin sonucudur. Temsilcileri: **A. Comte**, **Herbert Spencer**, **E. Durkheim**, **Gordon Childe**, **Lewis H. Morgan**, **Neil Smelser**.
- 3) **Modernleşmeci kuramlar:** Ulusal sınırlarla belirlenmiş toplumları tek tek ele alır; "gelişmemiş", "az gelişmiş" ve "gelişmekte olan" toplumların sanayi toplumuna dönüşme sürecini inceler. Bu çizgideki **çoklu (yeni) modernlik** yaklaşımı ise Batı dışındaki toplumların kendi sosyo-kültürel yapılarına uygun, kendilerine özgü modernlikler kurabileceğini savunur.
- 4) **Diyalektik kuramlar:** Toplumsal alandaki her varlığın kendi zıddını taşıdığını, bu zıtların çatışmasından yeni biçimlerin doğduğunu kabul eder. En önemli temsilcisi **K. Marx**'tır.

B) Orta Boy Kuramlar

Orta vadeli değişimleri inceler; nüfus ve çevre değişimleri, iç göç, kentleşme, alt kültürler, toplumsal tabakalaşma ve toplumsal hareketlilik gibi konular üzerinde yoğunlaşır. İki türü vardır:

- 1) **Yapısal-işlevselci kuramlar:** Toplum, birbirine bağımlı ve her biri bütünün uyumuna belirli bir işlevle katkıda bulunan öğelerden oluşur. Kuramın anahtar kavramı **sistem**dir. Temsilcileri: **Talcott Parsons** ve **Robert K. Merton**.
- 2) **Çatışmacı kuramlar:** Her toplum her an değişmektedir ve her an bir çatışma sahnesidir; toplumdaki her unsur değişime katkıda bulunur ve her toplum, bazı üyelerinin ötekiler üzerindeki zorlamasına dayanır.

C) Küçük Boy Kuramlar

Değişimin kaynağını **kişilerde ve gruplarda** arar. İki türü vardır:

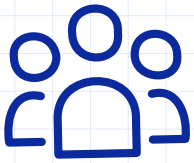

Kişiler ve gruplar

- 1) **Grupsal yaklaşım:** Kendi içinde ikiye ayrılır: a) grup aracılığıyla bireyde meydana gelen değişim, b) grubun bir bütün olarak değişimi. **J. L. Moreno**'nun **sosyometri**si bu yaklaşıma örnektir.
- 2) **Bireysel yaklaşım:** Bireyin temel kişilik özelliklerini toplumsal değişimin merkezine koyar.

Sınav eşleştirmesi: düşünür → kuram türü

İbn Haldun / Toynbee — Organizmacı

Comte / Spencer — Evrimci

Marx — Diyalektik

Parsons / Merton — Yapısal-işlevselci (orta boy)

Moreno — Grupsal (küçük boy)

Toplumsal Değişim-Din Etkileşimi

Din ile toplumsal değişme arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Bazen din değişmeyi yönlendirir, bazen de değişme dini dönüştürür. Tablonun sol sütunu dinin, sağ sütunu toplumsal değişmenin etkili olduğu durumları örnekleriyle gösterir.

Din ↔ toplumsal değişme

No	A) Din...	B) Toplumsal değişme...
1	değişmeyi yavaşlatabilir veya engelleyebilir. Örnek: farklı kesimlerden oluşan bir toplumu ortak değerler etrafında bir arada tutması.	dini olumsuz etkileyebilir. Örnek: Rönesans ve Reform sürecinde dinî çatışmaların ve savaşların patlak vermesi.
2	değişmeyi destekleyip hızlandırabilir. Örnek: Protestan ahlâkının kapitalizmin doğuşuna katkısı.	dini olumlu etkileyebilir. Örnek: Batı'daki toplumsal dönüşümle birlikte yeni dinî hareketlerin ortaya çıkması.
3	değişmenin temel sebebi olabilir. Örnek: İslâm'ın câhiliye toplumunu baştan sona dönüştürmesi.	dinin yenilenmesine ve farklılaşmasına yol açabilir. Örnek: Hindistan dışına yayılan Budizm'den Çin Budizmi ve Zen Budizmi gibi yeni biçimlerin doğması.

Küreselleşme ve Din

Küreselleşme; ekonomik, siyasî, kültürel ve iletişimsel bağların dünya ölçeğinde yoğunlaşması sürecidir. Dinler bu süreçte hem sınırları aşarak yayılır hem de yerel kimliklerin güçlü bir dayanağı olur.
Sınavlarda özellikle **teori → düşünür** eşleştirmesi ve birkaç meşhur tanım (küresel köy, zaman-mekân sıkışması, glokalleşme) sorulur.

Küreselleşme Teorileri

Teori	Temsilci	Ana fikir
1) Modern dünya sistemi	Immanuel Wallerstein	Küreselleşmeyi **kapitalizm** üzerinden açıklar. Dünya, tek bir kapitalist dünya ekonomisidir; devletler bu sistemde **merkez, yarı çevre ve çevre** olarak hiyerarşik biçimde sıralanır. Bugün bu sistemin siyasî üst yapısı olan devletlerarası düzenin dışında kalan hiçbir devlet yoktur.
2) Küresel dünya düzensizliği	Zygmunt Bauman	Küreselleşmeyi **etki ve etkileşim** kavramlarıyla açıklar. Ona göre küreselleşmenin en derin anlamı, dünya işlerinin karmaşık, belirsiz, kuralsız ve kimsenin denetiminde olmayan bir hâl almasıdır.
3) Glokalleşme	Roland Robertson	Küreselleşme, **küresel ile yerelin karşılıklı etkileşimidir** ve dünyanın tek bir bütün olarak algılanmasının güçlenmesidir. Tek bir kültürün her yerde aynen benimsenmesi (mutlak homojenlik) değil, **benzeşme ile farklılaşmanın** iç içe yürüdüğü bir süreçtir.
4) Modernliğin küreselleşmesi	Anthony Giddens	Küreselleşme yeni bir çağ değil, **modernliğin sonuçlarının radikalleştiği** bir evredir. Modernliğin dört kurumsal boyutunun (ulus-devlet sistemi, kapitalist dünya ekonomisi, askerî dünya düzeni, uluslararası iş bölümü) dünya ölçeğine yayılmasıyla kendini gösterir.

Teori → temsilci

Wallerstein
Modern dünya sistemi · merkez, yarı çevre, çevre

Bauman
Küresel dünya düzensizliği

Robertson
Glokalleşme · küresel ↔ yerel

Giddens
Modernliğin küreselleşmesi · sonuçların radikalleşmesi

Sık karıştırılan iki tanım

Marshall McLuhan
- Dünyayı küresel bir köy olarak niteler
- Vurgu: iletişim teknolojisinin mesafeleri ortadan kaldırması

↔

David Harvey
- Küreselleşmeyi zaman-mekân sıkışması olarak tanımlar
- Vurgu: ulaşım ve iletişim hızlandıkça dünyanın "küçülmesi"

Bilgi **Richard Falk**, ***Religion and Humane Global Governance*** 2001 adlı eserinde dinin küreselleşmenin yol açtığı sorunlara katkı sunabileceğini savunur. Sınav kaynaklarında bu katkılar sekiz maddede verilir (aşağıdaki şema).

Falk: dinin küreselleşmeye sekiz katkısı

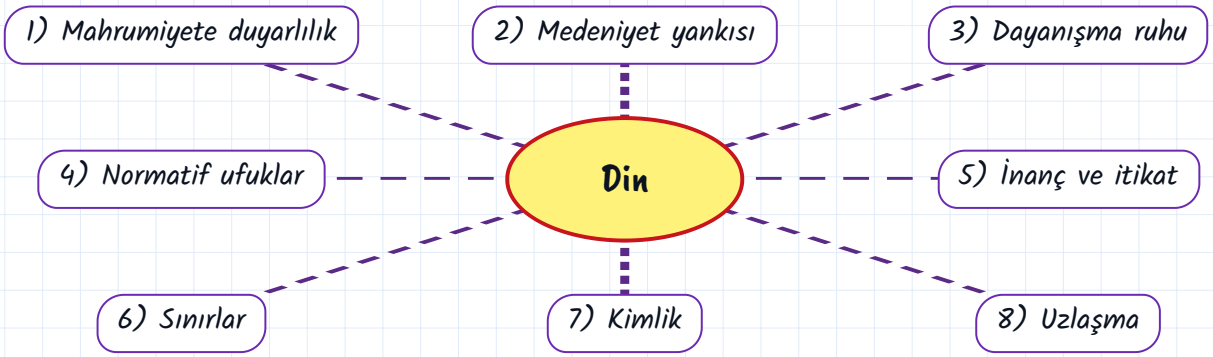

Din, Devlet ve Siyaset

Modernleşmeyle birlikte dinin kamusal alandaki yeri tartışma konusu olmuştur. Sekülerleşme, dinin toplum, kurumlar ve bireyler üzerindeki belirleyiciliğinin azalması sürecidir; laiklik ise din ile devlet işlerinin ayrılığını esas alan siyasî-hukukî ilkedir. Bu ünitede sekülerleşme kuramlarını ve din–devlet ilişkisinin başlıca modellerini göreceğiz.

Sekülerleşme ve laiklik

Sekülerleşme
- Bir süreç
- Dinin toplum, kurumlar ve bireyler üzerindeki belirleyiciliğinin azalması

↔

Laiklik
- Siyasî-hukukî bir ilke
- Din ile devlet işlerinin ayrılığını esas alır

Sekülerleşme Teorileri

Rasyonalizm yaklaşımında sekülerleşme

Akılcılık → **Otorite sarsılır** → **İnanç kaybı** → **Destek azalır**

Akılcılık kilisenin otoritesini ve dogmaları sarsar; inanç azaldıkça dine ve dinî kurumlara destek azalır. İşlevsel farklılaşma yaklaşımında ise eğitim, sağlık, hukuk dinden ayrışır → dinin merkezî rolü ortadan kalkar.

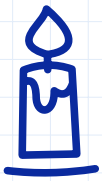

İnanç kaybı mı?

- 1) **Rasyonalizm ve inanç kaybı yaklaşımı:** Modern dünyada akılcılık kilisenin otoritesini ve dogmaları sarsmış, inanç kaybına yol açmıştır; inanç azaldıkça dine ve dinî kurumlara verilen destek de azalmıştır. Temsilcileri: **David Martin**, **Bryan Wilson**, **Peter L. Berger**.
- 2) **İşlevsel farklılaşma ve amaç kaybı yaklaşımı:** Sanayi toplumlarında eğitim, sağlık, hukuk gibi alanlar dinden ayrışıp uzmanlaşmış; bu **işlevsel farklılaşma** dinin toplumdaki merkezî rolünü ortadan kaldırmıştır. Temsilcileri: **Steve Bruce**, **Thomas Luckmann**, **Karel Dobbelaere**.

⚠ **Dikkat!** Sekülerleşme tezinin güçlü karşıtları da vardır: **Jeffrey Hadden**, **Rodney Stark** ve **Roger Finke** bu kurama şiddetle karşı çıkmıştır. **Peter L. Berger** ise önceleri savunduğu sekülerleşme görüşünden **vazgeçmiş**, seküler bir dünyada yaşadığımız varsayımının yanlış olduğunu açıkça kabul etmiştir *The Desecularization of the World*, 1999.

Din-Devlet İlişkisi Modelleri

Sınav kaynaklarında din–devlet ilişkisi beş modelle anlatılır. Ülke örnekleri anayasal metinlere ve sınav kitaplarının tasnifine dayanır; bazı ülkelerin yeri tartışmalıdır (aşağıdaki nota bakınız).

Model	Açıklama	Örnek ülkeler
1) Din ve devletin kesin olarak ayrıldığı model	Laiklik ilkesi anayasada açıkça yer alır.	Fransa, Türkiye, Portekiz
2) Anayasada laikliğin açıkça yazılmadığı laik model	Din ile devlet uygulamada ayrıdır, ancak anayasada "laik" ifadesi geçmez.	Almanya, Avusturya, ABD, Hollanda

Model	Açıklama	Örnek ülkeler
3) Anayasada devlet dini bulunan ama uygulamada laik model	Yasamada dinî kurumların etkisi yoktur; ancak resmî din veya mezhep diğerlerine göre ayrıcalıklıdır.	İngiltere, Danimarka, Finlandiya, Norveç, Yunanistan
4) Resmî din veya mezhebin benimsendiği ve dinin kısmen ya da tamamen yasama kaynağı olduğu model	Hukuk düzeni dinî kaynaklara dayanır veya onlarla sınırlanır.	İran, Afganistan, Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn, Pakistan, İsrail, Vatikan
5) Din karşıtı model	Komünist-Marksist ideolojinin dine karşı tutumuna dayanır; din aleyhine politikalar uygulanır.	Çin, Küba, Vietnam, Kuzey Kore

⚠ **Dikkat!** Ülke sınıflamaları mutlak değildir: Örneğin İsrail'in yazılı bir anayasası yoktur ve Yahudiliği anayasal olarak "devlet dini" ilan etmemiştir; Portekiz anayasası da "laik" kelimesinden çok kilise ile devletin ayrılığını vurgular. Sorularda kaynak kitabın tasnifi esas alınır.

🔍 **Biliyor muydun?** Türkiye'de laiklik ilkesi, Tanzimat'tan beri süren bir sürecin sonunda 1937'de anayasaya (Teşkîlât-ı Esâsiyye Kanunu) girmiştir. "Laiklik" kelimesi ise Fransa'da 1870'lerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

ⓘ **Bilgi** Batı'da laiklik uzun bir tarihî süreç içinde tedricen gelişmiştir; İslâm dünyasına ise XIX. yüzyılın başlarından itibaren dışarıdan bir akım olarak doğrudan girmiştir.

💡 **Hatırla!** Özet: Wallerstein = merkez-çevre, kapitalist dünya sistemi · Bauman = düzensizlik · Robertson = glokalleşme · Giddens = modernliğin radikalleşmesi · McLuhan = küresel köy · Harvey = zaman-mekân sıkışması · sekülerleşme karşıtları = Hadden, Stark, Finke; tezden dönen = Berger.

Dinî Gruplar Sosyolojisi

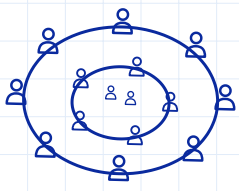

Din, yalnız bireysel bir inanç değil, aynı zamanda insanları bir araya getiren bir topluluk kurucusudur. Din sosyolojisi bu toplulukları, oluşma sebeplerine, örgütlenme derecelerine ve zamanla nasıl bölündüklerine göre inceler. Dinî grup kavramı iki şekilde ele alınır:

Dinî grup türleri

Doğal dinî gruplar
- Dinden bağımsız sebeplerle ve dinden önce de var olan gruplardır
- Din mevcut bağı güçlendirir
- Aile, kabile, şehir, millî topluluk, komşuluk, köy

↔

Dinden doğan (sırf dinî) gruplar
- Doğrudan din sayesinde oluşur; ilk kez tek tanrılı dinlerde görülür
- Dinî-manevî bağ, doğal bağlardan güçlüdür: "din kardeşliği", "manevî kardeşlik"
- Belirgin özellik: üyeleri etkileyip peşinden sürükleyen bir lider

Teşkilatlanma Açısından Dinler

Teşkilatlanma derecesi

a) Azami (maksimum)
Sıkı hiyerarşi, güçlü kurumsal yapı: Roma Katolik Kilisesi, Ortodoks Kilisesi

b) Asgari (minimum)
Ruhban hiyerarşisi yerine eşitlik: İslâm ve Budizm'in ilk dönemleri

Troeltsch'un tipolojisi: kilise ve sekt

Kilise
- Geniş, kapsayıcı ve kurumsal yapı
- Çoğunlukla doğuştan üyelik
- Toplum ve devletle uzlaşmaya yatkın

↔

Sekt (tarikat)
- Küçük, sıkı bağlı topluluk
- Gönüllü ve bilinçli katılım
- Toplumla ve ana kiliseyle gerilim içinde; ilk safiyete dönüş iddiası

Dinî Grupların Farklılaşma Sürecinde Dinî Gruplara Yöneltilen İtirazlar

Teşkilatlanmış bir dinî topluluk zamanla içinden gelen itirazlarla karşılaşır. Bu itirazlar dört konuda toplanır:

İtirazların dört konusu

1) Din teorisine (öğretiye)
Yorum aslına aykırı; sonradan eklenenleri ayıklayıp öğretiyi saf, ilk hâline döndürme

2) Tören ve ibadet şekillerine
Ritüel farklılaşmasına, ibadethane gösterişine karşı; ilk, aslî ve sade biçime dönüş

3) Dinî teşkilatlanmaya
Kurumsallaşma, hiyerarşi, makam, disiplin özüne aykırı, hatta günah; ilk sadeliğe çağrı

4) Ahlâk kurallarına ve yaşantıya
Dinî emir ve yasaklara eksiksiz uyulmalı, ilkelerden taviz verilmemeli

Bilgi Teşkilatlanmış bir cemaate yöneltilen itiraz önce kişisel düzeydedir; başkaları da katıldıkça kolektif itiraza dönüşür.

Dinî gruplara yöneltilen itirazların sosyolojik sonuçları

Kolektifleşen itirazların etrafında toplanan insanlar zamanla ana dinî grubun içinde yeni alt gruplar oluşturur:

İtirazdan alt gruba

Kişisel itiraz → **Kolektif itiraz** → **Alt gruplar**

Ortaya çıkan alt gruplar: zühd ve takva grupları · manevî kardeşlik grupları · tarikatlar · mezhepler

Dinî gruplar

- **Dinî grup**
  - **Doğal dinî gruplar**
    aile, kabile, şehir, millet, komşuluk, köy
  - **Dinden doğan (sırf dinî) gruplar**
    ilk kez tek tanrılı dinlerde · lider
    - **Zühd-takva grupları**
    - **Manevî kardeşlik grupları**
    - **Tarikatlar**
    - **Mezhepler**

Sorulardan Gelenler

Bu bölüm, geçmiş sınavlarda ve deneme sorularında sık görülen kavramları, "kim ne dedi" eşleşmelerini ve İslâm dünyasından siyasî olayları bir arada toplar. Tekrarda doğrudan bu listeler üzerinden çalışabilirsiniz.

Kavramlar

- Toplumsal değer: Toplumsal düzenin sürmesini sağlayan ortak duygu, inanç ve düşüncelerdir.
- Toplumsal kontrol: Bireylerin normlara uyup uymadığını denetleyen ve düzenin devamı için normlara uyumu sağlayan mekanizmadır.
- Sosyolojik bakış: Kişiye topluma karşı sorumlu davranmayı, sözünü dikkatle seçmeyi ve toplumsal gerçekliği doğru ifade etmeyi kazandırır.

Kavram defteri

- **Sosyolojik düşünme:** Çevremizde olup bitene karşı daha uyanık ve duyarlı olmayı öğretir; empati kurarak başkalarını daha iyi anlamamızı sağlar.
- **Dinsel sosyalleşme:** Sisteme uygun değer, tutum ve davranışları öğreterek bireyin sosyal yapıyı, norm ve değerleri, toplumsal rolleri ve mevcut düzeni benimsemesine katkıda bulunur.
- **Sosyalizasyon (toplumsallaşma):** Bireylerin sosyal yapıya uygun rolleri öğrenip içselleştirmesidir; din de sisteme uygun karakter tiplerini öne çıkararak bu sürece katılır.
- **Sosyometri:** Grup içindeki insan ilişkilerini canlı hâlde iken ölçmeye çalışan bilim dalıdır (**J. L. Moreno**).
- **Anomi:** Bireylerin hangi normu esas alacaklarını bilemedikleri, toplumla bütünleşmelerini engelleyen kuralsızlık ve düzensizlik hâlidir; kavram Durkheim ile anılır.
- **Anahtar statü:** Kişinin toplumda en belirleyici olan statüsüdür.
- **Toplumsal rol:** Statünün davranışa yansıyan yönüdür; bir statünün gerektirdiği görevleri yerine getirme ve ayrıcalıklarından yararlanma biçimidir.
- **Toplumsal hareketlilik:** Bir kişinin veya grubun statüsünün değişmesidir.
- **Fundamentalizm:** Kökeni ABD Protestanlığına dayanan bir kavramdır; İncil'in lafzen doğru ve yanılmaz olduğunu vurgulayan püriten yorumu ifade eder. Doğuşunda Presbiteryen, Baptist ve Evanjelik gruplar rol oynamıştır.
- **Adventizm:** ABD'de XIX. yüzyılın ortalarında, Baptist vaiz **William Miller**'ın 1830-1840'lı yıllardaki vaazlarıyla doğan ve Hz. İsa'nın yakında yeryüzüne döneceğini (advent) savunan harekettir. Yedinci Gün Adventist Kilisesi 1863'te resmen örgütlenmiştir.
- **Dindarlığın boyutları:** **Charles Glock** ve **Rodney Stark**'ın ölçme modeline göre dindarlık beş boyutta incelenir: inanç, ibadet (pratik), tecrübe (duygu), bilgi ve etki (sonuç).

Kim, ne dedi?

Kim, ne dedi? – kendini dene (1)

1 "Yüce varlık" dediği insanlığın bütün sorunlarını bilimin çözebileceğini savunan kimdir?

cevap **A. Comte**

2 Dinin antropolojik çözümlemesini yapmaya çalışan ve dinin kökenini animizm ile açıklayan ilk düşünür kimdir?

cevap **E. B. Tylor**

3 Dindarlığın dini oluşturduğunu savunan Alman sosyolog kimdir?

cevap **Georg Simmel**

4 Dinî bağlılık üzerine çalışarak dindarlık düzeyini ölçmek için örnek bir şablon geliştiren iki sosyolog kimdir?

cevap **Stark** ve **Glock**

5 Dini kutsalın tecrübesi sayan; kutsalı yalnız dinî alanda kendini gösteren, kendine özgü bir değer olarak gören kimdir?

cevap **Rudolf Otto**

6 **K. Marx**'ın din anlayışını en çok etkileyen filozof kimdir?

cevap **Ludwig Feuerbach**

7 Sistematik din sosyolojisinin ilk denemesini yapan kimdir?

cevap **Joachim Wach**

- İbn Haldun'a göre insan tabiatı gereği sosyal bir varlıktır.
- Bir dinî hareketin bölünmesinde en önemli etken karizmatik liderin ölümüdür.
- Fundamentalizm kavramı köken itibarıyla ABD'ye aittir.
- Din sosyolojisinde kullanılan başlıca işlemler: gözlemleme, karşılaştırma ve açıklama.
- İbn Haldun, toplumsal çözülmenin ilk sosyolojik belirtisinin mûsikide görüleceğini söyler.

Kim, ne dedi? – kendini dene (2)

1 Dünyayı küresel bir köy olarak niteleyen kimdir?

cevap **McLuhan**

2 Küreselleşmeyi zaman-mekân sıkışması olarak tanımlayan kimdir?

cevap **David Harvey**

3 Birincil grup – ikincil grup ayrımı kime aittir?

cevap **Charles Horton Cooley**

4 İç grup – dış grup ayrımı kime aittir?

cevap **William G. Sumner**

5 II. Meşrutiyet'ten sonra sosyoloji alanında tercüme edilen **Anglosaksonların Esbâb-ı Fâikiyyeti Nedir?** adlı eserin yazarı kimdir?

cevap **Edmond Demolins**

6 Ekonomik sıkıntı ile ahlâkî çözülme arasında paralellik kurulduğu belirtilen **Tezâkir** kimin eseridir?

cevap **Ahmed Cevdet Paşa**

M. Weber'e göre modern kapitalizmin oluşumunda etkili olan asketik (dünya içi çilecilik) Protestan grupları:

- Kalvinistler
- Pietistler
- Metodistler
- Baptist mezhepler (tarikatlar)

İslam Dünyasından Siyasî Olaylar

Siyasî gelişmeler

- Tunus: Burgiba yönetiminin Ocak 1978'de muhalif göstericileri orduyu kullanarak bastırması, İslâmî hareketin siyasallaşmasında dönüm noktası oldu. Râşid el-Gannûşî önderliğinde 1970'lerde gelişen el-Cemâatü'l-İslâmiyye, 1980'de Hareketü'l-İtticâhi'l-İslâmî (İslâmî Yönelim Hareketi) adıyla siyasî bir yapıya dönüştü ve 6 Haziran 1981'de kamuoyuna ilan edildi. Hareket 1988'de Nahda adını aldı.
- Pakistan: Önceleri sosyalist politikaları öne çıkaran **Zülfikar Ali Butto**, Nisan 1973 anayasasıyla İslâm'ın devlet dini olarak kabul edilmesini ve cumhurbaşkanı ile başbakanın müslüman olması şartını getirdi.
  1971-1973 cumhurbaşkanı, 1973-1977 başbakan; 1979'da idam edildi.
- İran: **Rızâ Şah Pehlevî** döneminde modernleşme politikası çerçevesinde erkeklere Batı tarzı kıyafet zorunluluğu getirildi (1928 kıyafet reformu); 1930'larda da kadınların başörtüsü ve çarşafla kamusal alanda bulunması yasaklandı.

İslâm dünyasından siyasî olaylar: kronoloji

- **1928** — **İran: erkeklere Batı tarzı kıyafet zorunluluğu**
  Rızâ Şah Pehlevî
- **1930'lar** — **İran: kadınlara kamusal alanda başörtüsü ve çarşaf yasağı**
- **1971-1973** — **Zülfikar Ali Butto cumhurbaşkanı**
- **Nisan 1973** — **Pakistan anayasası: İslâm devlet dini**
  cumhurbaşkanı ve başbakanın müslüman olması şartı
- **1973-1977** — **Butto başbakan**
- **Ocak 1978** — **Tunus: muhalif göstericiler orduyla bastırılır**
  İslâmî hareketin siyasallaşmasında dönüm noktası
- **1979** — **Zülfikar Ali Butto idam edilir**
- **1980** — **Hareketü'l-İtticâhi'l-İslâmî (İslâmî Yönelim Hareketi)**
  el-Cemâatü'l-İslâmiyye siyasî yapıya dönüşür
- **6 Haziran 1981** — **Hareket kamuoyuna ilan edilir**
- **1988** — **Hareket Nahda adını alır**

⚠ **Dikkat!** Tunus'taki hareketin adı "İslâmî Hukuk Hareketi" değil, İslâmî Yönelim Hareketi'dir. Zülfikar Ali Butto 1979'da idam edildiği için "1990'da başbakan olan Butto" ifadesi yanlıştır; 1988 seçimlerinden sonra başbakan olan, kızı Benazir Butto'dur.

Yeni Dinî Hareketler

Yeni dinî hareketler, büyük dinlerin kenarında ya da tamamen dışında, çoğunlukla XIX-XX. yüzyılda ortaya çıkan topluluklardır. Ortak özellikleri, mutlak otoriteye sahip karizmatik bir lider, bu liderin etrafında şekillenen özel bir öğreti ve sıra dışı inanç-ritüellerdir. Bu gruplar olumsuz çağrışımlardan ve hukukî takipten kaçınmak için kendilerini "sekt/kült" değil "yeni bir din" olarak tanımlamayı tercih eder. Aralarında şiddet ve toplu intiharlarla gündeme gelenler de vardır.

Yeni dinî hareketler: kuruluş ve dönüm yılları

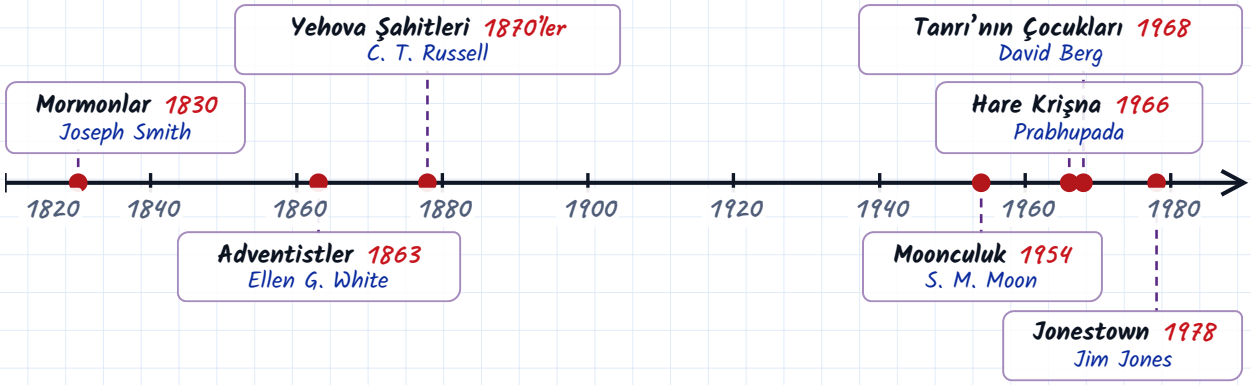

Jonestown (1978): Halkın Tapınağı'nın toplu ölüm olayı; kuruluş yılı değildir.

1) Moonculuk (Birleşme Kilisesi)

- Kurucusu Kuzey Koreli **Sun Myung Moon**'dur 1920-2012. Kilise 1 Mayıs 1954'te Güney Kore'de (Seul) resmen kurulmuş, "Birleşme (Birleştirme) Kilisesi" (Unification Church) adıyla tanınmıştır.
- Kutsal metin olarak **Divine Principle** İlâhî Prensip, 1957 esas alınır; Kitâb-ı Mukaddes'in yeniden yorumlanması gerektiği savunulur.
- Bütün insanlığı Tanrı'nın egemenliği altında birleştirmeyi hedefler.
- Öğretiye göre ilk insanlar yaratılış amacından sapmış, Havva'nın şeytanla (Lüsifer) kurduğu yasak ilişki aslî günahın kaynağı olmuştur. Hz. İsa evlenemediği için fiziksel kurtuluşu tamamlayamamıştır.
- Bu yüzden aslî günahtan kurtuluş, liderin takdis ettiği nikâh yoluyla olur; böylece günahtan arınmış nesiller yetişecektir. Hareket, büyük meydanlarda on binlerce çiftin katıldığı toplu nikâh törenleriyle tanınır.

Toplu nikâh törenleri

2) Mormonlar

- Kurucusu **Joseph Smith**'tir; kilise 1830'da New York eyaletinde kurulmuştur. Resmî adı İsa Mesih'in Âhir Zaman Azizleri Kilisesi'dir; merkezi Salt Lake City'dir (Utah).
- Kitâb-ı Mukaddes'in yanında **Mormon Kitabı**'nı da kutsal metin kabul ederler; kutsal kitapların birliği düşüncesini savunurlar.
- Onlara göre vahiy ve peygamberlik devam etmektedir; bozulmuş kitaplar ve dinler Joseph Smith ile yenilenmiştir. Bugünkü Hristiyanlığın en doğru yorumuna sahip olduklarını iddia ederler.
- Toplumdan ayrı yaşamaları ve tarihte uyguladıkları çok eşlilikle dikkat çekmişlerdir; ana kilise yeni çok eşli evlilikleri 1890'daki bildirgeyle (Manifesto) durdurmuştur.
- Uzun süre siyahîleri rahiplikten dışlayan kilise, 1978'de ilan edilen bir vahiyle bu yasağı kaldırmıştır. Kadınlara ise rahiplik hâlâ verilmez.
- Osmanlı döneminde Anadolu'da (Sivas'ın Zara ilçesi vb.) şube açmışlar, ancak başarılı olamayınca Suriye bölgesine yönelmişlerdir.

3) Yehova Şahitleri

- Kurucusu **Charles Taze Russell**'dır; hareket 1870'lerin sonunda Pennsylvania'da, Adventist çevrelerin (William Miller'ın kıyamet öğretisinin) etkisiyle doğmuştur. Bugünkü "Yehova Şahitleri" adını 1931'de, Russell'ın halefi J. F. Rutherford döneminde almıştır.
- Kapı kapı dolaşarak yaptıkları yoğun tebliğ (misyonerlik) faaliyetleriyle tanınırlar; yayın organları **Gözcü Kulesi** The Watchtower dergisidir.
- Hz. İsa'nın yeryüzünde bir krallık kuracağına inandıkları için millî devletlere bağlılığı reddeder; siyasete, seçimlere ve oy kullanmaya katılmaz, askerlik yapmaz ve bayrağı selamlamazlar.
- Teslisi reddederler; İsa'yı Tanrı kabul etmezler. Onu Tanrı'nın oğlu, fakat Tanrı'nın yarattığı ilk varlık sayarlar.
- Tanrı'nın özel adının Yehova olduğunu vurgular; ibadette resim, heykel gibi nesneler kullanmazlar.
- Hz. İsa'nın çarmıhta değil, tek bir direk üzerinde öldüğüne inanırlar.
- Protestanların uyguladığı iki âyini, vaftiz ve komünyonu (Rab'bin Akşam Yemeği'ni anma) kabul ederler. Vaftiz yetişkinlere ve suya tamamen batırılarak yapılır.
- Noel ve Paskalya'yı putperest âyinlerin kalıntısı sayarak kutlamazlar.
- Kan nakli (kan alıp vermek) yasaktır.
- Kıyametin (Armagedon) tarihi için pek çok tahminde bulunmuşlar (1914, 1925, 1975 vb.), bunların hiçbiri gerçekleşmemiştir.

> ⚠ **Dikkat!** "Yehova Şahitleri İsa Mesih'in Tanrı olduğuna inanır" ifadesi yanlıştır. Teslisi reddederler; İsa'yı yaratılmış bir varlık olarak görürler.

4) Halkın Tapınağı (Halkın Mabedi)

- ABD'de **Jim Jones** tarafından kurulmuştur.
- Daha çok yoksullara, uyuşturucu bağımlılarına, hastalara, eski mahkûmlara ve siyahlara yönelmiştir.
- Jones ve taraftarları 1977'de Guyana'ya göçüp Jonestown adlı bir yerleşim kurdu. Jones kendini önce Mesih, sonra "Tanrı" ilan etti; 1978'de dokuz yüzü aşkın üye toplu intihar/ölümle hayatını kaybetti.
- Toplu şiddet veya intiharla anılan beş hareket (Halkın Tapınağı, Branch Davidian, Güneş Tapınağı, Cennetin Kapısı, Aum Shinrikyo) Batılı araştırmacılarca "büyük beş" diye anılır.

5) Hare Krişna

- Resmî adı Uluslararası Krişna Bilinci Derneği'dir (ISKCON); 1966'da New York'ta Hintli **A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada** tarafından kurulmuştur.
- Hinduizm'in Krişna'ya sevgi ve bağlılığı (bhakti) esas alan Vişnucu kolundan beslenir; "Hare" kelimesi Tanrı'ya bir hitap, bir yakarıştır.

- Daha çok uyuşturucudan kurtulmak isteyen hippi kökenli gençlerin ilgisini çekmiştir.
- Kuralları: zina, kumar ve uyuşturucudan uzak durmak; çay, kahve, çikolata ve alkol kullanmamak; et yememek; Sanskritçe bir isim almak; mantra denilen zikri (Hare Krişna mantrası) sürekli tekrarlamak.

6) Yedinci Gün Adventizmi

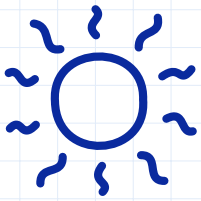

Yedinci gün: cumartesi

- Kökeni, Baptist vaiz **William Miller**'ın 1782-1849 Hz. İsa'nın 1843-1844'te döneceğini ilan eden Millerci hareketine dayanır; kehanet gerçekleşmeyince hareket bölünmüş, bir kolu 1863'te kilise olarak örgütlenmiştir.
- Asıl kurucular **Ellen G. White** ve eşi **James White** kabul edilir.
- Hareket içinde peygamber (kâhine) sayılan ve binlerce vizyon gördüğünü söyleyen Ellen G. White'tır.
- Adını, yedinci günü (cumartesi) kutsal tatil kabul etmesinden ve Hz. İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişi (advent) inancından alır.
- Sağlıklı beslenmeye önem verir, alkolü yasaklar; bu sayede bugün binlerce eğitim kurumu ve yüzlerce sağlık kuruluşuna sahiptir.
- Tevrat'taki öşür kuralı gereği üyeler gelirlerinin onda birini kiliseye vermekle yükümlüdür.
- 1993'te Waco'da (Texas) ABD güvenlik güçleriyle çatışmada liderleri David Koresh dahil seksenden fazla üyesini kaybeden Branch Davidian grubu, Yedinci Gün Adventistlerinden ayrılmıştır.

⚠ **Dikkat!** "James White peygamber kabul edilir" ifadesi yanlıştır; peygamber (kâhine) sayılan eşi Ellen G. White'tır. Ayrıca hareketi "Metodist kilise içinde doğdu" diye tanıtmak eksiktir: Millerci hareket farklı Protestan kiliselerinden (Miller Baptist, Ellen White Metodist kökenli) üye toplamıştır.

7) Tanrı'nın Çocukları

- 1968'de Kaliforniya'da, kendini âhir zaman peygamberi olarak gören Amerikalı **David Berg** 1919-1994 tarafından kurulmuştur; sonradan "Aile" (The Family International) adını almıştır.
- Reşit olmamış çocukların cinsel istismarından, yeni üye kazanmak için kadın üyelerin cinselliğinin kullanılmasına ("flirty fishing", 1976'dan itibaren) kadar ahlâk dışı uygulamalarla bilinir.

Hareket	Kurucu	Kuruluş
Moonculuk (Birleşme Kilisesi)	Sun Myung Moon	1954, Güney Kore
Mormonlar (Âhir Zaman Azizleri)	Joseph Smith	1830, ABD
Yehova Şahitleri	Charles Taze Russell	1870'lerin sonu, ABD

Hareket	Kurucu	Kuruluş
Halkın Tapınağı	Jim Jones	ABD · Jonestown 1978
Hare Krişna (ISKCON)	A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada	1966, New York
Yedinci Gün Adventizmi	Ellen G. White ve James White	1863, ABD
Tanrı'nın Çocukları	David Berg	1968, Kaliforniya

Hatırla: ipucu → hareket

Moon
Toplu nikâh

Joseph Smith (Mormonlar)
Mormon Kitabı · devam eden vahiy · 1890 çok eşlilik yasağı

Yehova Şahitleri
Kan nakli yasağı · askerlik ve bayrak reddi

Jim Jones
Jonestown

Hare Krişna
Mantra ve vejetaryenlik

Adventistler
Cumartesi · öşür · Ellen White

David Berg (Tanrı'nın Çocukları)
Flirty fishing

Hızlı Tekrar

İpucu Cevap sütununu kapatın, her soruyu kendinize sorun; sonra cevabınızı tablodakiyle karşılaştırın. Yanlış yaptıklarınızı işaretleyip ilgili üniteye geri dönün.

No	Soru	Cevap
1	Sosyoloji terimini ilk kullanan kimdir?	Auguste Comte
2	"Din sosyolojisi" terimini ilk kullanan kimdir?	Émile Durkheim
3	Gerçek anlamda (sistematik ve bağımsız) din sosyolojisinin kurucusu kimdir?	Max Weber
4	Sistematik din sosyolojisinin ilk denemesi kime aittir?	Joachim Wach (Weber'in öğrencisi)

No	Soru	Cevap
5	Belgelerle yapılan, geçmişe dönük gözlem türünün adı nedir?	Dolaylı (vasıtalı) gözlem
6	Derinlemesine görüşme, yaşam öyküsü ve monografi hangi tür tekniklerdir?	Nitel araştırma teknikleri
7	İlk Çağ'da din sosyolojisi açısından en özgün görüşler kime aittir, hangi eserlerde?	Eflatun; **Devlet** ve **Kanunlar**
8	Comte'a göre toplumu oluşturan üç temel kurum nedir?	Aile, devlet ve din
9	Comte'un üç hâl kanunundaki aşamalar nelerdir?	Teolojik, metafizik, pozitif
10	**Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu** kimin eseridir?	Max Weber
11	Durkheim'a göre din nasıl başlamıştır, kaynağı nedir?	Totemizmle; kaynağı toplumun kolektif vicdanı
12	Wach'a göre dinî tecrübenin üç ifade biçimi nedir?	Teorik (inanç), pratik (ibadet), sosyolojik (cemaat)
13	**Hristiyan Kilise Gruplarının Toplumsal Doktrini** eserinin yazarı kimdir?	Ernst Troeltsch
14	"Tanrılar kadar onlara tapanlara da dikkat edelim" diyen sosyolog kimdir?	Gabriel Le Bras
15	**Görünmeyen Din** eserinin yazarı kimdir?	Thomas Luckmann
16	Sivil din tezini Amerikan toplumuna uygulayan sosyolog kimdir?	Robert N. Bellah
17	**Kültürel Bir Sistem Olarak Din** makalesinin yazarı kimdir?	Clifford Geertz
18	Fârâbî'ye göre halkın mutluluk için yardımlaştığı şehir hangisidir?	Erdemli şehir
19	Fârâbî'nin dört erdemsiz şehri hangileridir?	Câhil, fâsık, mübeddile, dâlle
20	Gazzâlî din ile devleti neye benzetir?	İkiz kardeşe: din temel, devlet bekçi
21	İbn Haldun'un "grup dayanışması" karşılığı kullandığı kavram nedir?	Asabiyet
22	İbn Haldun'un toplumların beş dönemini anlatan teorisi hangisidir?	Tavırlar Nazariyesi
23	**Mukaddime**'yi Türkçeye ilk çeviren kimdir?	Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi (Cevdet Paşa tamamladı)
24	Türkiye'de ilk din sosyolojisi ders kitabı hangisidir, yazarı kimdir?	**İlm-i İçtimâ-i Dînî**, Ziya Gökalp
25	Prens Sabahaddin hangi ekolden etkilenmiştir?	Le Play – Demolins sosyal bilim ekolü

No	Soru	Cevap
26	Cumhuriyet döneminin ilk müstakil din sosyolojisi eseri hangisidir?	Hilmi Ziya Ülken, **Dinî Sosyoloji** (1943)
27	Din sosyolojisi alanında ilk doktora çalışmalarını yapan kimdir?	Rami Ayas
28	Weber'in Türkiye'deki temsilcisi kabul edilen iktisatçı kimdir?	Sabri F. Ülgener
29	Parsons'un AGIL şemasındaki dört işlevsel zorunluluk nedir?	Adaptasyon, amaca ulaşma, bütünleşme, gizil örüntü sürdürme
30	Sembolik etkileşimcilik din teorisi kime dayanır?	G. H. Mead
31	Yapısallaşım teorisinin sahibi kimdir?	Anthony Giddens
32	Küreselleşmeyi glokalleşme ile açıklayan kimdir?	Roland Robertson
33	Küreselleşmeyi zaman-mekân sıkışması olarak tanımlayan kimdir?	David Harvey
34	Daha önce savunduğu sekülerleşme tezinden vazgeçen sosyolog kimdir?	Peter L. Berger
35	Dinin kökenini animizmle açıklayan ilk düşünür kimdir?	E. B. Tylor
36	Mormon hareketinin kurucusu kimdir?	Joseph Smith
37	Kan naklini reddeden, askerlik yapmayan yeni dinî hareket hangisidir?	Yehova Şahitleri
38	Yedinci Gün Adventizminde peygamber (kâhine) kabul edilen kimdir?	Ellen G. White

Kendini dene: sık karıştırılanlar

1 "Gerçek anlamda kurucu" ile "ilk sistematik deneme" kime aittir?

cevap Kurucu: **Max Weber** · ilk sistematik deneme: **Joachim Wach**

2 Görüşme (mülâkat) ile derinlemesine görüşme hangi teknik türündendir?

cevap Görüşme → nicel · derinlemesine görüşme → nitel

3 **Mukaddime**'yi Türkçeye ilk kim çevirdi, Cevdet Paşa ne yaptı?

cevap İlk çeviri Pîrîzâde'nin; Cevdet Paşa eksik 6. bölümü çevirip tamamladı

4 **Ârâü ehli'l-medîneti'l-fâzıla** ile **el-Medînetü'l-fâzıla** ayrı eserler midir?

cevap Hayır, aynı eserdir; ikincisi kısa ve yaygın adıdır

5 Medreseleri Maarif'e bağlayıp fiilen kapatan düzenleme hangisidir?

cevap 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrisat Kanunu (Gökalp'in önerisi değil)

6 Yedinci Gün Adventizminde peygamber (kâhine) sayılan kimdir?

cevap Ellen G. White (eşi James White değil)

7 1988 seçimlerinden sonra Pakistan'da başbakan olan Butto kimdir?

cevap Benazir Butto; Zülfikar Ali Butto 1979'da idam edilmişti

8 Yehova Şahitleri İsa'yı Tanrı kabul eder mi?

cevap Hayır; teslisi reddeder, İsa'yı Tanrı'nın yarattığı ilk varlık sayarlar

Defteri bitirdin; şimdi soru çöz!

Tedris Pro

Soru çözerek hazırlan.

Okuduğunu sorularla ve bilgi kartlarıyla pekiştir.

DHBT · MBSTS İhtisas · ÖABT DKAB
Dört sınav, tek uygulama

28.000 soru, 24.500 bilgi kartı
Hepsi uygulamanın içinde

Gerçek sınav formatında deneme
Her sınavın kendi şablonuyla

Bilgi kartlarında aralıklı tekrar
Zorlandığın kart sık, bildiğin seyrek

Android:
Google Play'de "Tedris Pro"
QR kodu telefonunla okut ya da dokun.

Bilgisayardan:
app.tedrispro.com.tr
Aynı hesapla tarayıcıdan çalış.

Daha fazla ücretsiz fasikül: **tedrispro.com.tr/fasikuller**

YouTube · Instagram: **@tedrispro**

Google Play, Google LLC'nin ticari markasıdır. Tedris Pro bağımsız bir hazırlık uygulamasıdır; Diyanet İşleri Başkanlığı, ÖSYM veya Millî Eğitim Bakanlığı ile resmî bağlantısı yoktur.